

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА
ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ БУХОРО
ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ
ПЕДАГОГИКА ФАКУЛЬТЕТИ
МУСИҚА ТАЪЛИМИ КАФЕДРАСИ

5111100 мусиқа таълими таълим йўналиши

4-курс талабаси Иноятов Абдурахмон Одиловичнинг

БИТИРУВ МАЛАКАВИЙ ИШИ

**Мавзу:“Бошланғич синфларда мусиқий идрокни ўстиришда мусиқа
тинглашнинг педагогик аҳамияти”**

Илмий раҳбар:

доц. Д.С.Дўстов

БУХОРО – 2019

РЕЖА:

КИРИШ.....	3-5
I-БОБ. МУСИҚА МАДАНИЯТИ ДАРСИДА МУСИҚИЙ.....	
ҚОБИЛИЯТНИ РИВОЖЛАНТИРИШ.....	6-29
§1.1. Инсон ҳаётида мусиқий қобилиятни ривожлантириш омили	
.....	6-12
§1.2. Мусиқа дарсларида -ўқувчи ёшларда онг, миллий тафаккурани шакллантириш воситалари.....	13-29
II-БОБ. БОШЛАНҒИЧ СИНФЛАРДА ЎҚУВЧИЛАРИНИ МУСИҚА ОРҚАЛИ АХЛОҚИЙ ТАРБИЯСИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ...	
.....	30-50
§1.1. Мусиқа санъати орқали ўқувчи тафаккурини ошириш йўллари	
.....	30-47
§2.2. Бошланғич синфларда ўқувчиларини рақс санъати билан таништириш.....	47-50
ХУЛОСА.....	51-55
АДАБИЁТЛАР.....	56-57
ИЛОВАЛАР.....	58-66

КИРИШ

Мавзунинг долзарбилиги: Аждодларимиз асрлар давомида мусиқанинг қудратига таҳсинлар ўқиганлар, ўзларининг меҳнат фаолиятларида ҳаётда ундан баҳраманд бўлганлар. Эзгу ниятларини амалга оширганлар. Эндиликда мусиқанинг жозибали, ҳуснкор кўлами, унинг мавқеи янада кенгайди, жамиятда унинг тутган ўрни мустаҳкамланди. Мусиқа ўқувчиларни ҳар томонлама камолга етишида катта тарбиявий аҳамиятга эга бўлган мустақил соҳадир. Ўқув тарбия жараёнида мусиқа ёш авлодга аҳлоқий-эстетик тарбия беришнинг асосий воситаларидан бири ҳисобланади, таълим-тарбия жараёнининг ривожланиши унинг самарадорлиги боғлиқ. Умумтаълим мактаблари “Мусиқа маданияти” дарсларида ўқувчиларни мусиқа воситалари орқали онг ва тафаккурини ўстириш биз бўлажак ўқитувчиларнинг олдига улкан вазифаларни кўяди. Мусиқавий жиҳатдан саводхонликка эга бўлишнинг аниқ мақсад ҳамда вазифалари мавжуд. Бу мақсад ва вазифаларни амалга оширишда мавжуд илмий ва услубий ёндашув муайян йўналишни белгилайди. Мусиқани ўзлаштириш, тинглаш, ижро этиш ва ундан ҳаётда манфаатдор бўлиш инсоний маданийлик билан уйғунлашиб кетади. Халқимиз яратган дурдоналарнинг бири ҳисобланган мусиқа ҳар соҳада чунончи, таълим – тарбияда, меҳнатда ва ижтимоий муносабатда маълум даражада ўз ифодасини топади. Мурғак гўдакдан тортиб то нуроний қарияларгача бўлган инсонлар санъат неъматларидан баҳраманд бўлади, эртанги куннинг янада порлоқ бўлиши учун курашади. Шундай экан, мусиқа санъати онгли фаолият, самарали меҳнат, самимий муносабат ҳамда мўътадил кайфият гарови бўла олади. Мусиқа кундалик ҳаётимизга қанчалик сингиб борса, ҳаётимиз шунчалик гўзал, завқли ва мазмунли ўтади. Шундай экан, республикамизда иқтидорли ва истеъдодли ёшларга барча жабҳаларда кенг имкониятлар яратилди ва яратилмоқда. Бу борада болалар мусиқа ва санъат мактабларини замонавий ўқув чолғу асбоблари ва мусиқа анжомлари билан таъминлашни бугунги кун талабларидан келиб чиқсан ҳолда амалга ошириш айни муддао бўлди. Болалар мусиқа ва санъат мактабларини малакали

педагог кадрлар билан таъминлаш, соҳа учун ўқитувчиларни тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва малакасини оширишнинг самарали тизими яратилди. Улар меҳнатини моддий ва маънавий рағбатлантириш вазифалари кўзланган қарор ва фармойишларда ўз аксини топди. Мусиқа соҳасида фаолият кўрсатаётган ҳар бир мутахассисни янада самарали меҳнат қилишга, иқтидорли ва истеъдоли ўқувчиларни излаб топиш, уларни қарорда кўрсатилганидек тарбиялаб истеъдолларини ривожлантиришга ундейди. Ўқувчилар қўшиқ айтишни, чолғуда мусиқа асарини ижро қилишни ва тайёрлаган мусиқа асарларини концертларда чиқиб, ўз қобилияtlарини тамошабинлар олдида кўрсатишни хоҳлашади. Юқоридагилардан келиб чиқсан ҳолда, биз битирув малакавий ишимизнинг мавзусини “Бошланғич синфларда мусиқий идрокни ўстиришда мусиқа тинглашнинг педагогик аҳамияти” деб номладик.

Тадқиқот мақсади: Бошланғич синфларда мусиқий идрокни ўстиришда мусиқа тинглашнинг педагогик самардорлигини ошириш.

Тадқиқот обьекти: умумтаълим мактаби “Мусиқа маданияти” дарслари.

Тадқиқот предмети: Бошланғич синфларда мусиқий идрокни ўстиришда мусиқа тинглашнинг педагогик самардорлигини ошириш жараёни.

Тадқиқот вазифалари:

- 1) тадқиқотга оид илмий, тарихий ва бадиий манбалар билан танишиш.
- 2) мусиқа маданияти дарси орқали ўқувчи ёшларда онг, миллий тафаккурни ўстиришни ривожлантириш учун самарали усулларни яратиш.
- 3) мақсадга мувофиқ уни ҳаётга татбиқ этиш.
- 4) синов- тажриба ишларини олиб бориш.

Тадқиқот методлари:

- а) мусиқага оид илмий, педагогик, методик ва бадиий адабиётларни таҳлил қилиш.
- б) илфор педагогик тажрибаларни ўрганиш ва умумлаштириш.
- в) тажриба-синов ишларини олиб бориш.
- г) ишимизга оид педагогик кузатишларни олиб бориш.

Тадқиқотнинг методологик асоси: Мусиқий тарбия хақидаги Ўзбекистон Республикасининг давлат ҳужжатлари, Республикализ Президенти Ш. М. Мирзиёевнинг билдирган фикрлари, Олий кенгаш ва Олий таълим вазирлиги томонидан чиқарилган буйруқ ва қарорлар, буюк алломаларнинг мусиқий тарбия хақидаги фикрлари.

Тадқиқотнинг янгилиги: **Мусиқа маданияти дарси орқали** бошланғич синфларда мусиқа асарларини тинглаб идрок этишда мусиқанинг педагогик аҳамияти исботланган ва ўқувчиларнинг мусиқий маданиятини шакллантиришга оид педагогик тавсиялар ишлаб чиқилган.

Тадқиқотнинг амалий аҳамияти. Бошланғич синфларда мусиқий идрокни ўстиришда мусиқа тинглашнинг педагогик самарадорлигини ошириш йўллари асосланган. Тадқиқот натижаларидан умумтаълим мактабларининг мусиқа ўқитувчилари ўз амалий фаолиятларида фойдаланишлари мумкин.

Битирув малакавий иш кириш, 2 та боб, 4 та порагриф, хуроса, фойдаланилаган адабиётлар рўйхатидан ва иловалардан иборат.

I-БОБ. МУСИҚА МАДАНИЯТИ ДАРСИДА МУСИҚИЙ ҚОБИЛИЯТНИ РИВОЖЛАНТИРИШ.

1.1.Инсон ҳаётида мусиқий қобилиятни ривожлантириш омили

Қобилият - маълум бир турдаги фаолиятни муваффакиятли амалга оширишнинг субъектив шарти бўлиб ҳисобланувчи шахснинг индивидуал хусусиятидир. Қобилият - фаолият жараёнида намоён бўлади. Психология фанининг кўрсатишича, инсон боласи тайёр қобилият билан эмас, балки бирон-бир қобилиятнинг рўёбга чиқиш ва ривожланиш манбаи лаёқат билан туғилади. Лаёқат ўз ҳолича ривожлана олмайди, унинг ривожланиши учун қулай муҳит керак. Бола мусиқага лаёқат билан туғилиши мумкин, лекин унинг мусиқий хусусиятлари шаклланиши учун қулай муҳит яратилмаса, мусиқага бўлган лаёқати ривожланмай қолади. Инсоннинг шахс сифатида шаклланишида этакчи омилл ардан бири муҳитдир.

Муҳит деганда кишига таъсир этадиган ташқи воқеалар йиғиндиси тушунилади. Муҳит ўз навбатида – табиий муҳит, ижтимоий муҳит, оила муҳити ва бошқаларга бўлинади. Инсондаги мусиқий лаёқатнинг ривожланиши ва шаклланиши учун ижтимоий ва оила муҳити муҳимдир. Инсон боласи, агар инсоний муҳитга тушмай, ҳайвонлар муҳитига тушиб қолса, унда ирсий белгиларнинг айрим биологик қўринишлари сақланади, лекин инсоний фикр, фаолият, хатти-ҳаракат шаклланмайди. Одоб, ахлоқ, феъл-автор – шахснинг барча руҳий сифатлари фақат муҳит ва тарбиянинг ўзаро таъсири асосида вужудга келади.

Болаларнинг мусиқа ижрочилиги малакаларини ривожлантиришдаги энг муҳим шартлардан бири - уларнинг мусиқий қобилияtlарини шакллантиришдир. Чунки мусиқий қобилияtlар - мусиқани ритмик ҳис қилиш, ладни ҳис қилиш, мусиқий эшлиши, мусиқий хотира, мусиқага эмоционал таъсирчанлик болаларда ижрочилик малакаларини ривожлантириш омили ҳисобланади. Педагог Н.В.Ветлугина “мусиқа кечинмалари аслини олганда доимо сенсор қобилияtlга асосланади, чунки мусиқа энг оддий оҳанглар, мураккаб образлар ва энг аввало ҳиссиётлар орқали идрок этилади

ва мусиқий қобилияят ривожланади”, - деб таъкидлаган. Қобилиятнинг энг юқори даражаси - талантдир. Талант - инсонга қайсиdir мураккаб фаолиятни муваффақиятли, мустақил ва ўзига хос равишда амалга ошириш имкони қобилиятдир.

Шу ўринда бир нарсани айтиш керак, мусиқий қобилияти бўлган барча инсонларнинг авлодлари ҳам мусиқий қобилиятга эга бўлади, деган фикрга қўшилмаймиз. Уларнинг болаларида мусиқага лаёқат бўлиши мумкин, лекин шу лаёқат ривожлантирилмаса, лаёқат қобилиятга айланмай, яъни шаклланмай қолади. Зоро, мусиқа ёш авлоднинг маънавий, бадиий-ахлоқий маданиятини шакллантиришга, миллий ғурури ва ватанпарварлик тарбиясини амалга оширишга, фикр дойрасини кенгайтиришга, ижодий маҳорати ва бадиий диди ўсишига, мустақиллиги ва ташаббускорлигини тарбиялашга хизмат қиласди. Шу сабабли Республикаиздаги ҳар бир мактабда ҳозирги кунда мусиқий-эстетик тарбияга педагогиканинг шахсни шакллантирувчи энг муҳим омили сифатида қаралмоқда. Олимлардан Платон инсон қобилиятлари туғма эканлигини айтган ва инсон билган барча нарса унинг идеал билимлар дунёсида бўлган пайтидан хотиралар бўлиб ҳисобланади, деб тахмин қиласди.

Френсис Галътон ўзининг “талантнинг туғмалиги, унинг қонуниятлари ва оқибатлари” (1869) номли китобида “буюклик ва истеъодод авлоддан авлодга ўтади, муҳит эса бунда иккинчи даражали омилдир”, - деб айтган. Бироқ кўпгина машхур ижрочилар буюкларнинг сабаби тўқсон фоиз меҳнатдандир ва қолган фоизларигина қобилиятга боғлиқлигини таъкидлашган. Лекин факат меҳнат билан ҳам қобилиятни чексиз даражада ривожлантириб бўлмайди.

Кишининг қобилияти маълум бир имконият ва шахсий хусусиятлари доирасидагина шаклланади. эстетик ва эмоционал муҳит мусиқа оламида болага эмоционал қулайликлар яратиб, ундаги ижодга бўлган қизиқишни шакллантиради. Бироқ, мусиқий муҳитнинг самарадорлиги фақат ташки шароитларгагина боғлиқ бўлмай, балки бола мусиқий ривожланишини тартибга солувчи мuloқот, мусиқий-назарий билимлар, ижодий усулларга ҳам

боғлиқ. Ўқувчиларни мусиқий тарбиялаш жараёни самарали кечиши учун: қобилият йўналишларида акс этувчи инсоннинг ижтимоий-маданий фаоллиги (Э.А.Бодина); ижтимоий ва шахсий тажриба тўплаш, маданиятни сақлаш йўллари (А.И.Арнольдов, Л.П.Буева, Э.С.Макарян, В.М.Межуев); белгиловчи фаолият (Л.С.Виготский); ҳиссиёт ва образли тафаккур билан боғлиқ эстетик тажриба, бадиий маълумотлар билан боғлиқ тушунчалар (А.Э.Лазарь); инсонлар ва нарсалар дунёси билан алоқадорлик (В.С.Мухина); фаолиятларни билиш ва янада ривожланишга интилиш (В.А.Петровский) бўлиши лозим.

В.В.Богословскийнинг фикрича, қобилият фаолият талабларига жавоб берувчи ва ундаги юқори натижаларни таъминловчи инсон шахси хусусиятларининг синтезидир. Шунингдек, В.В.Богословский қобилиятларни уларнинг йўналиши ва соҳасига қараб турларга ажратади. Бу борада психология асосан умумий ва маҳсус қобилиятларни фарқлайди. Умумий қобилиятлар деганда, билимларни ўзлаштирганда ва ҳар хил фаолият турларини қўллагандан нисбатан энгиллик ҳамда сермаҳсулликни таъминловчи шахс хусусиятларининг тизими тушунилади, деб ҳисоблайди психолог.

Қобилият - кўникма, малака ва билим эмас, балки уларни ўзлаштириш динамикасидир. Қобилиятлар - фаолият давомида намоён бўладиган имкониятдир. Мусиқий қобилият фақат мусиқа амалиёти, мусиқа санъатига хос бўлган мусиқий материал, маҳсус усуслар орқалигина ривожлантирилиши мумкин. Фақат мусиқагина инсоннинг мусиқий ҳисларини уйғотади.

В.Н. Шатская ўқувчиларда мусиқани ҳис қилиш ва тушуниш қобилиятини тарбиялаш лозимлигини кўп маротаба уқтирган. Мусиқий тарбия бериш, ҳар бир болада мавжуд мусиқий қобилият ва истеъодни тарбиялаш, ўқувчининг ақлий, физиологик, меҳнат ва эстетик хусусиятларини шакллантириш айнан мусиқа санъати орқали, маълум бир тизимга солинган мусиқий таълим ва тарбия орқали амалга оширилади, дейди олима.

Мусиқий таълим олмаган кишиларда, мусиқий қобилият бўлмайди. Чунки улар мусиқий билимларни ўзлаштирганлар. Ўқувчилар мактабга келгунга

қадар мусиқа билан таниш бўлганлар, лекин мусиқий билимларни ўзлаштириш узлуксиз таълимнинг - умумий ўрта таълимнинг бошланғич синфларига тўғри келади. Чунки бошланғич синф ўқувчисининг руҳий жиҳатлари – хотираси, онги, диққат-эътибори, тафаккури билимларни ўзлаштиришга тайёр бўлади.

Б.М.Теплов ўзининг “Мусиқий қобилиятлар психологияси” асарида мусиқий-педагогик амалиётдаги мусиқий қобилиятларни уч асосий гурухга: мусиқий эшитиш қобилиятига - куйдаги товушларнинг лад функцияларини, товуш ифодалилигини эмоционал жиҳатдан ажрата олиш, ритм ҳиссига – мусиқий ритм ифодасини ҳис эта олиш ва мусиқий кечинмаларни фаол (харакатлар билан) акс эттириш, мусиқий хотирага (мусиқий маълумотларни эслаб қолиш ва қайта тиклаш) бўлади.

“Мусиқа маданияти” ўқув дастурида дарсдаги барча “фаолиятлар ўқувчилар мусиқий қобилиятини, хусусан, ритм-усул ҳисси ва асар бадииятини ифодалаш малакаларини ривожлантириши муҳимдир”, дейилган.

Қобилиятнинг мусиқий таълимдаги аҳамиятини кўриб чиқар эканмиз, шуни алоҳида таъкидлаш жоизки, бизнинг фикримизча, қобилият мусиқани ижро этишда жуда катта роль ўйнасада, мусиқий-назарий билимларни ўзлаштиришда (нота ёзуви, назарий маълумотларни эгаллаш, мусиқа ифода воситаларини ўрганишда) мусиқий қобилият муҳим эмас. Лекин айни вақтда биз ўз фикримизни қисман инкор этган ҳолда шуни айтишимиз керакки, “Мусиқа маданияти” ўқув дастурида айтилишича “мусиқа саводи бошқа мусиқий фаолиятларни бирлаштирувчи жараёндир”, яъни назарий билимларни ўзлаштиргандан кейин уларни амалий қўллаш мумкиндир. Бунинг учун мусиқий хотира, мусиқий ритм ҳисси, мусиқий эшитиш қобилияти – бир сўз билан айтганда мусиқий қобилиятлар зарурдир. В.И.Кириэнко, Э.И.Игнатев ва бошқа психологларнинг фикрига кўра, мусиқий қобилиятлар ўз ўрнида мураккаб таълимий комплексга ҳам эга бўлиб, ўз тузилишига бир қатор зарур ва маҳсус қобилиятларни олади.

Қобилият қуч, ҳаракат, жисмоний ва ақлий жараёнлар, табиий иқтидор, истеъдод, шунингдек, ташқи муҳит таъсирида ривожланади. Одатда умумий ва маҳсус қобилиятлар фарқланади. Одам умумий қобилиятларга эга бўлганда фаолиятнинг ҳар хил турлари билан айтарли қийналмай шуғуллана оладилар. Бундай ўқувчилар табиат фанларини ҳам, ижтимоий фанларни ҳам бирдек яхши ўзлаштирадилар. Маҳсус қобилиятга эга бўлган одам қандайдир аниқ нарса билан муваффакиятли шуғуллана олади. Маҳсус қобилиятлардан бири – бу мусиқий қобилият ҳисобланади.

Ўқувчиларда мусиқий қобилият жуда эрта ривожланади. Бироқ айрим ҳолларда мусиқий қобилият кеч намоён бўлиши ҳам мумкин. Шунинг учун мусиқий қобилияти суст бўлган болаларда умуман мусиқий қобилият йўқ деб ҳисоблаш нотўғридир. Болаларнинг хотиралари жуда яхши ривожланган бўлади, лекин дарс давомида диққатлари бир жойда турмайди. Мактаб ёшидаги болалар ижодий топшириқларни яхши бажарадилар. Улар турли ритмлардаги кичик куйлар ўйлаб топишлари, қўшиқларни таҳлил қилишлари, мусиқани расм орқали ифодалашлари ва қобилиятларини намоён қилишлари мумкин. Бу ёшдаги болаларда ритмни ҳис эта оладиган юқори мусиқийлик, яъни мусиқага эмоционал жавоб қайтариш қобилияти, шунингдек, мусиқани нозик дид билан фарқлаш, яъни мусиқани эшитиш қобилияти намоён бўлади. Ўқувчиларнинг мусиқий қобилиятлари дарс (машғулотлар)даги фаолиятларда намоён бўлади.

Шу билан бирга улар асарларни фарқлаш, қарама-қарши ҳамда ўхшаш томонларини ажратиш, қисмларни таққослаш, товуш, ритм, динамикадаги ўзаро муносабатларни билишга ўрганадилар. Бу жараёнда эса уларнинг мусиқий асарни ижро этиш, ритмни ҳис қилиш ва ижрочилик қобилиятлари ўсади. Болалар ўзлари эшитиб идрок этган куй ва қўшиқлари асосида пайдо бўлган тасаввурларини акс эттиришга қодир бўладилар. Буларнинг барчаси мусиқа дарс (машғулот) лари ва мусиқий тўгаракларда амалга оширилади.

Мусиқий қобилиятнинг асосий шаклларини таҳлил эта туриб куй ва гармония идрокини ажратиб кўрсатиш мумкин. Улар асосида учта қобилият ётади:

1. Мусиқий эшитиш қобилиятининг пертсептив ва эмоционал қисми деб аталувчи лад ҳисси мавжуд. Лад ҳисси, яъни куй, товушларнинг лад вазифасини эмоционал ҳис қилиш ёки товушларнинг юқорига-пастга ҳарақатланишининг ифодаланишини эмоционал ҳис қилиш қобилияти. Бу қобилиятни бошқача қилиб мусиқий эшитиш қобилиятининг эмоционал ёки пертсептив қисми дейилади. Лад ҳисси мусиқий товушларнинг баландлигини ҳис этиш ва бевосита куйнинг англаш ва интонацияларни ҳис қилиш жараёнида намоён бўлади. У ритм ҳисси билан бир қаторда мусиқага бўлган асосий эмоционал муносабатни ташкил қиласди.
2. Мусиқий таълимнинг репродуктив ёки идрок этиш қисми бўлиб ҳисобланувчи мусиқий эшитиш қобилияти. У лад ҳисси билан биргаликда уйғунликни ҳис этишга ёрдам беради. Бу қобилият мусиқий хотира ва мусиқий тасаввурнинг асосий негизидир.

Мусиқий эшитиш қобилияти - мусиқани тўла тўқис идрок этиш қобилиятидир. Мусиқий эшитиш қобилияти қуидаги турларга бўлинади: мутлақ, нисбий ва ички қобилият.

Мутлақ эшитиш қобилияти - мусиқий товушларнинг мутлақ баландлигини эталонлари билан солиштирмаган ҳолда аниқлаш қобилияти.

Нисбий ёки интервал эшитиш қобилияти - куй, интерваллар, аккордлардаги товушлар сони, улар орасидаги масофа ва товушлар баландлигини сезиш, аниқлаш, ижро этиш қобилиятидир. Бунинг учун кишига ҳеч бўлмаганда битта товуш маълум бўлмоғи керак.

Ички эшитиш қобилияти - мусиқани бутун таркибий қисмини хаёлан тасаввур қилиш қобилиятидир.

Мусиқий эшитиш қобилияти мусиқий фаолиятлар давомида ривожланиб боради. Мутлақ эшитиш бундан мустасно, негаки уни маҳсус машқлар орқали такомиллаштиришнинг иложи йўқ. Мусиқий эшитиш қобилиятини ривожлантириш учун ихтисослашган мусиқа мактабларида сольфеджио дарслари ўтилади.

3. Мусиқий ритм ҳисси - мусиқани фаол бошдан кечириш, мусиқий ритм ифодавийлигини эмоционал ҳис этиш ва уни аниқ ижро эта олиш қобилияти. Ритм ҳисси ривожлантириш жуда мураккаб бўлган қобилиятлардан биридир.

Товушларнинг паст-баландлигини ҳис этиш ва ритмик ҳаракатларнинг ифодали мазмунини бошдан кечириш асосида юқорида санаб ўтилган уч қобилият ётади. Бу қобилиятлар мусиқий фаолият учун зарур бўлган асосий қобилиятлар бўлса-да шу билан қобилиятлар мажмуаси тугалланмайди. Мусиқий қобилиятнинг аоссий белгиларидан бири - маълум бир мазмун ифодавийлигини ҳис эта олишдир.

Назария ва амалиётга асосланган ҳолда шуни айтиш жоизки, мусиқий қобилиятлар ва уларни ривожлантириш муаммоси педагогика ва психологиянинг долзарб муаммоларидан биридир. Бу қобилиятларни ривожлантириш ижтимоий муҳит, табиатдан берилган истеъдод, иқтидор, шахснинг ирода кучи, фаоллиги, жисмоний ва ақлий жараёнларга ҳам боғлиқдир. Демак, болаларда мусиқий қобилиятлар эрта намоён бўлиши, шунингдек уларнинг қобилиятлари таълим-тарбия ва атроф-муҳит таъсири остида шаклланишини ҳисобга олган ҳолда биз қуидаги холосага келдик.

Узлуксиз таълим тизимидағи мусиқа машғулотлари (дарслари)да ижрочилик малакаларини ривожлантиришда мусиқий қобилиятлар муҳим омил бўлиб хизмат қиласа экан.

1.2. Мусиқа дарсларида -ўқувчи ёшларда онг, миллий тафаккурани шакллантириш воситалари

Инсон тарбияси, камолоти, ҳар қандай жамиятнинг энг долзарб муаммоларидан бири бўлиб келган. Чунки жамиятнинг шаклланиши, ривожланиши, равнақ топиши шу жамиятдаги тарбиясига боғлик.

Тарбия бу шахсни ижтимоий иқтисодий ишлаб чиқариш муносабатларига тайёрлаш мақсадида унинг маънавий ва жисмоний ривожланишига мунтазам равишда таъсир этиб боришдан иборат бўлган узлуксиз жараён. Шундай экан ёшларга таълим тарбия бериш, уларни мустақиллигимизни мустаҳкамлаш йўлида сафарбар этиш муҳим мисолдир. Мустақил Республикамизда маънавият ва маданият масалаларига алоҳида этибор бериб келинмоқда. Бунда маънавият ва маърифат газетаси маркази ҳалқаро маданий - маърифий алоқалар мажмуаси каби ижодий муассасаларнинг ташкил этилиши бастикорлар уюшмаси ва жамиятдаги ижодий силжишлар мамлакатимизда ўтказилаётган анъанавий танловлар маданий маърифий ислоҳотларни амалга оширишда методлар қўлланмоқда. Қадимий ва бой тажрибага эга ўзбек миллий мусиқа маданияти истиқболини амалга ошириш таълим тарбия ишлари билан шуғулланиш мақсадида асрлар давомида ривож топиб келганлигини таъкидлаш жоиздир. Бу мактабларда мусиқа таълими-тарбияси бевосита ошириб борилган. Ушбу мактабларнинг фаолият мазмунида инсонни дунёга келишидан камол топиб бутун умри давомида мусиқа ҳақиқий маънодаги тарбия воситаси эканлиги ўз ифодасини топган. Мусиқанинг сўз санъати ва адабиёти билан ўзвий ҳолда боғлаб ўрганилганлиги мусиқа номи ва амалиёти ривожида катта ҳисса қўшади.

Шахс камолотида мусиқа тарбиясини ошириш албатта таълим методикасига бевосита боғлиқдир. Мусиқа тарбияси методикаси фан сифатида тизимиға мансуб бўлиб ўзининг мустақил ўрнига эга. “Мусиқа маданияти” дарслари тарбия муассасаларида нафосат, мусиқашунослик

физиология, руҳшунослик фанларининг умумлаштирилган тажрибаларига таянади.

Мусиқа тарбия методикаси айниқса нафосат мусиқашунослик фанлари билан ўзвий боғлиқ. Нафосат номи унинг методикасининг асосини ташкил этса, тарбиянинг мазмун ва методларига бевосита таъсир кўрсатади. Ўқувчиларнинг қўйлаш фаолиятларидағи муаммоларни ҳал қилишда методика физиология тадқиқотларига танилади. Мусиқа тарбияси методикасининг моҳияти мусиқа санъати ҳамда маданияти ўсиб келаётган ёш авлод учун муҳим аҳамиятга эга. Мусиқа асарни онгли идрок этиш асар мазмунини очишда ва ўқувчиларга мусиқий тажрибаларни тўплашда, уларнинг маънавий дунёсини бойитишда ёрдам беради. Мусиқа тарбияси эмоционал онглилик принципи уйғунлашиш кўпайиши орқали тингланадиган асарни тўғри баҳолай олиш имкониятларини ривожлантиради:

Уларнинг мусиқага қизиқишида дидлари тарбиялаб борилади. Бадиий ва техник босқич принципи асарнинг бадиий ва ифодали ижро этиш учун малакали кадрлар талаб этади. Ўқувчиларда қўйлаш малакаларини эгаллашларида эътибор беради. Ўқувчиларга мусиқанинг ривожланиш принциплари тўғрисидаги тасаввурларини шакллантириш, қобилиятларининг ривожлантирилиши натижасида улар яна мусиқий тушунчаларни билиб олишади. “Мусиқа маданияти” дарслари жараёни кўпгина омилларга боғлиқ эканлигини эътироф этади. Ўқувчиларнинг мусиқий маданияти фақатгина мактабнинг таъсири остидагина шаклланмайди. Уйда албатта теварак атроф, оммавий ахборот воситалари яхлит хилдаги ижтимоий воситалар тизими ҳам катта рол ўйнайди. “Мусиқа маданияти” дарсларида ўқувчиларнинг онги ва миллий тафаккурини ўстириш жараёнида қуйидаги муаммолар мавжуд жумладан:

А) Усулларнинг мусиқа тарбияси, мазмунини синови, ижро боғлиқлиги.

- В) Ўқувчиларда мусиқий ва ижодий қобилиятларнинг ривожланиши.
- С) Мусиқий қобилият ва овознинг ривожланиши, мусиқани идрок этишнинг ёш ва якка тартибдаги хусусиятлари.
- Д) Ўқувчиларнинг миллий мусиқамизга бўлган қизиқишларини орттириш.

Ўқувчиларда онг ва миллий тафаккурини ўстириш жараёнини турлича шакллантириш янада ривожлантириш учун мусиқа дарсларидан ташқари мусиқа машғулотлари, синфдан ва мактабдан ташқари ишларига тўгараклар, байрамлар, кўнгил очиш кечалари киради. Бу эса ўқувчиларнинг тарбиясини ҳар томонлама самарали амалга оширишга муҳим восита бўлиб хизмат қилади.

Мусиқа таълим тарбиясининг мақсад ва вазифаларини амалга оширишда дарс етакчи омил ҳисобланади. Чунки ўқувчиларнинг оммавий тарзда жалб этилиши мактабда мусиқа фани бошқа фанлардан ўзининг бадиийлиги ва қизиқарлилиги, завқ-шавқ уйғотиши билан ажралиб туради. Энг муҳими мусиқа орқали болаларнинг онги, ахлоқий сифатларини шакллантиришда муҳим роль ўйнайди. Мусиқа ақлни пешлаб, тафаккурни чархлайди. Мусиқа дарслари ва машғулотларида ўқувчилар тарбия ва миллий маданиятимизни ўрганиб, билим савиасини кенгайтириб боришини эгаллайди.

Бобокалонларимиздан Абу-Наср Ал Фаробийнинг маърифатпарварлик тоялар тизимида бола, шахсини тарбиялашда мусиқа санъатининг роли мақсади ва вазифалари алоҳида эътироф этилади. Унда инсон ҳаётида мусиқанинг жамияти қайд қилиниб, “Эй мусиқа олами, яхшиямки сен борсан, агар сен бўлмаганде инсоннинг ахволи не кечар эди”- дея хитоб қилинади. Аллома Абу Али Ибн Синонинг мусиқий маърифий қарашларида ҳам мусиқа шахснинг маънавий ва жисмоний маданий табиатига таъсир этувчи қудратли восита сифатида таъриф беради. Болада жуда ёшлигидан бошлаб мусиқа ҳиссиётини тарбиялаш лозим,

бу эса унинг руҳий ҳолатини мустаҳкамлайди деган ғоя илгари сурилади. Аллома машҳур “Тиббиёт қонунлари” китобида боланинг мижозини кучайтирмоқ учун икки нарсани қўлламоқ керак. Бири болани секин-секин тебратиш, иккинчиси ухлатиш учун одат бўлиб келган мусиқий аллалашдир. Шу иккисини қабўл қилиш миқдорига қараб боланинг танаси билан баъзан тарбияга ва руҳи билан мусиқага бўлган эҳтиёж ҳосил бўлган деб ёзган эди.

Шундай қилиб олимлар, мутафаккирлар мусиқа нафақат инсонга самарали таъсир этувчи восита балки ўз моҳияти, жамиятдаги мақсад ва вазифаларига кўра алоҳида бир фан сифатида тадбиқ этишга даврлар ўтиб уларни тор фикрларини таълим-тарбияда тадбиқ этилиб, таъкидлаганидек оммавий халқ мусиқа педагогикасининг вужудга келишида асос бўлади. Таълим тарбия услубиёти мактаблари таркиб топиб ривожланиб бормоқда. Ҳозирги даврда шахс маънавиятини тарбиялаш вазифаси мактабда мусиқа таълим тарбияси ишларини сифатли босқичта кўтаришни тақозо этади.

Бугунги кунда мусиқа, таълим тарбиясининг мақсади ва вазифалари ниҳоятда муҳим. Мусиқа таълим тарбиясининг мақсади ва авлодни мусиқа меъросимизга ворислик қиласидиган ҳамда умумбашарий мусиқа меросимизга ворислик қила оладиган ёш қадрлайдиган маданий инсон сифатида вояга етказишдан иборат, бунинг учун ҳар бир ўқувчининг мусиқага бўлган иқтидорларини ривожлантириб, мусиқа санъатига меҳр ва иштиёқини ошириш мусиқадан зарурий билим ва амалий малакалар доирасини таркиб топтириш, иқтидорли ўқувчиларнинг мусиқий ривожланишлари учун зарурий шарт шароитлар яратиб бериш мактаб мусиқа таълими тарбиясининг асосий вазифасидир. Ўқувчиларнинг онги ва миллий тафаккурини ўстиришнинг мақсад ва вазифаларини амалга ошириш мактабдаги мусиқа дарсларига бевосита боғлиқ.

Биринчидан мусиқа тарихи назарияси ижрочиликка доир турли намуналардан айрим машқлари, мусиқа саводи машғулотлари, мусиқа

тинглаш, мусиқа таълими ва адабиёти, болалар чолғу асбобида чалиш, ритмик ҳар акатлар бажариш элементлари, мусиқада ижодкорлар фаолиятларидан иборат дарслар киради.

Иккинчи мусиқа бошқа санъат турларидан ўзининг ифода воситалари яъни “тили” билан фарқ қиласди. Агар бадиий адабиёт сўз билан тасвирий санъат билан, рақс бадиий ҳар акатлар билан ифодаланса, мусиқий товушларидан вужудга келган оҳанг воситасидан фойдаланилади.

Учинчидан мусиқа болаларда фаол ҳиссий таъсир кўрсатади, ижобий кўрсатмалар, кечинмалар уйғотади. Умумий ўрта таълим мактабларида мусиқа маданияти фани бўйича дастури бир дарс ўзида таълимнинг мусиқа тинглаш, жамоа бўлиб куйлаш, мусиқа саводхонлиги болалар чолғу асбоблари ва ритмик ҳаракатлар бажариш мусиқа ижодкорлири каби босқичлар бир бири билан боғланиб яхлит ҳолда амалга оширилиши назарда тутилиши керак. Замонавий машғулотлардан мусиқа идроки етакчи фаолият сифатида муҳим рол ўйнайди.

Чунки бу босқичда ўкувчилар фаолиятида қўпроқ ўйин хусусиятлари бўлиб туради. Шундай қилиб таълим ва тарбиянинг мақсад ва вазифалари тўлалигича амалга оширилади. Бу жараёнларни илмий услуг жиҳатдан етакчи даражада таъминлаш, миллий мусиқа таълим мазмунини англаш каби муҳим тадбирлар, шубҳасиз мусиқа тарбия самарадорлигини оширишишга имкон беради. Бу эса мусиқани мактаб ҳаётида ўкувчилар қалбида кенг ўрин эгаллаши ва уларнинг маънавиятларини шакллантиришга самарали таъсир кўрсатади.

Болалар дунёси беғубор олам, энг тиник туйғулар, ширин умидлар қанотли орзулар баҳтиёр болаликка, тинч юрт фарзандларига ярашади. Болалар қалби табиий равишда эзгуликка интилиб, катталардан мөхр – муруват кутиб яшайди. Уларнинг онги эса доимо бирор янгиликни билишга бу мураккаб олам сирларини тезрок эгаллашга ҳаракат қиласди. Одатда болалар атрофда бўлаётган воқеа - ҳодисаларга жуда қизиқувчанлик билан қарайди ва турли билим ва фикрларни осонлик билан қабул

қилиб улардан чукур таъсирланади. Яъни инсон болалик чогиданоқ камолотга интилиб яшайди. Комил инсонни яратиш маънавий соғлом авлодни тарбиялаш азал - азалдан халқимизнинг энг эзгу орзуси бўлиб келган. Буюк аждодларимиз Абу Али Ибн Сино, Абу Наср Фаробий ва Алишер Навоий каби аллома мутафаккирларимиз ижодида ҳам баркамол инсон ҳақидаги юксак ғоялар ўз ифодасини топган. Ўзбекистон мустақилликка эришган дастлабки кунлардан бошлаб, давлатимиз раҳбари ва хукуматимиз томонидан ёш авлод тарбиясига жуда катта эътибор бериб келинмоқда ва бу йўналишда бир қанча қарорлар қабул қилиниб, турли тадбирлар амалга ошириляпти. Биз келажаги буюк давлат яратиш учун курашар эканмиз аввало, ана шу келажакда яшайдиган ва биз бошлаган ишни янада ривожлантириб такомиллаштириши зарур бўлган фарзандларимиз тарбиясига катта эътибор қаратишимиш лозим. Ҳозирги даврда жаҳонда юз бераётган воқеалар ва сиёсий - ижтимоий вазиятдан келиб чиқсан ҳолда хукуматимиз раҳбарияти аввало педагоглар ва маданий - маърифий соҳа мутахассислари олдига янги - янги, замонавий вазифаларни қўяди. Ёшларга ҳозирги сиёсий вазиятни тушунтириш, уларнинг ёш онгини заҳарлашга уринаётган турли маънавий- мафкуравий хуружлардан уларни ўз вақтида огоҳ этиб, ҳимоя қилиш энг долзарб вазифаларимиздан бири бўлиб турибди. Бу ишни бирор атайлаб тарқатаётган ўта хатарли юқумли касалликнинг олдини олиш учун қилинаётган шифокорларнинг эмлашига ўхшатиш мумкин. Афсуски ўта хафли бу “Юқумли касаллик”, ҳар хил заарали ғоя ва мафкуралар кўринишида турли йуллар билан юртимизга кириб келиб, энг аввал кўнгли очик, ишонувчан, соддадил ёшларимиз, фарзандларимиз онги ва қалбини заҳар лаяпти. Бироқ, тики дунёда тараққиётга, маънавиятга, адолатга интилиш бор экан жамиятда илфор бунёдкорлик ғоялари туғилаверади. Бугунги кунда биз шундай ғоя халқни фаровон турмуш, ёркин келажак, буюк бошловчи миллий истиқбол мафкураси ғояларини мавжуд ва бу ғоялар янада такомиллашиб халқимизни буюк келажак сари бошлаб боради. Бизнинг фикримизга мактаб ўқувчилари онгига

миллий истиқлол мафкураси ғояларини сингдиришда бошқа фанлар билан бир қаторда мусиқа маданияти фанининг имкониятлари ҳам жуда кенгdir. Бу вазифани талаб даражасида амалга ошириш албатта ушбу фандан дарс берадиган ўқитувчининг сиёсий онги ва билимига ҳамда унинг психологик маҳоратига боғлиқ. Демак ҳозирги давр мусиқа маданияти фани ўқитувчиси нафақат профессионал ижрочи етук назариётчи бўлиши балки сиёсий ва педагогик жиҳатдан ҳам илғор мутахассис бўлиши талаб этилади. Маълумки мусиқа ва қўшиқ, мусиқий оханглар кишилар онгига, кайфиятига ва тарбиясига жуда кучли таъсир этади. Маълум бир куй ёки қўшиклар кишиларга турли кайфиятлар ва тушунчалар ҳосил қилиб, ҳатто уларнинг дунёқараашларининг шаклланишида ҳам муҳим аҳамият касб этиши мумкин. Буни билган аждодларимиз ҳам қадим - қадимдан ёшлар тарбиясига мусиқанинг имкониятларидан кенг фойдаланиб келишган. Халқимизнинг ўзига хос турмуш тарзи, тафаккури ва дунёқараши, ҳаётга ва воқеликка муносабатини ифодаловчи халқ оғзаки мусиқий ижоди намуналари, «Алпомиш» достони ва “Шашмақом” каби санъат дурдоналари миллий маданиятимиз ва маънавиятимизнинг шаклланишига салмоқли ҳисса қўшиб келяпти. Шу ўринда биз миллий маданият деганда фақат кишиларнинг ташқи кўриниши ва юриш - туришини эмас, балки уларнинг ҳақиқатгўй ички маданиятини, қалб гўзаллигини назарда тутаяпмиз, яъни мусиқа кишиларнинг аввало қалбига таъсир қилиб, уни поклашга хизмат қиласди. Бу халқимизнинг миллий одатларида, ота- онага, ўзидан катталарга ҳурмат, ўзаро самимият ва меҳрибонлик камтарлик, бағрикенглик, муҳтожларга шавқат каби эзгу ишларида яққол кўзга ташланади . Юксак миллий маданият ва маънавиятни ривожлантириш ҳамда турмуш фаровонлигини таъминлаш учун биринчи навбатда юртимизда кафолатланган тинчлик, сиёсий иқтисодий барқарорлик мавжуд бўлиши бунга эришишнинг энг асосий йўлларидан бири халқни, аввало ёш авлодни миллий истиқлол мафкураси ғоялари билан куроллантиришдир, чунки, жаҳонни мафкуравий жиҳатдан бўлиб олиш

учун тинимсиз кураш олиб борилаётган вазиятда фақат кучли миллий мафкурасини жамиятни турли хавф - хатардан муҳофаза қила олади. Кадрлар тайёрлаш миллий дастури асосида ўқувчи - ўқувчилар онгидаги миллий гоя ва миллий истиқлол мафкураси тушунчаларини шакллантириш ишлари, хусусан, ўрта таълим мактабларида ҳам кенг қўйилган. Жумладан, ҳафтада бир марта бўладиган миллий маънавият дарслари ташкил этилгани, ҳар куни биринчи дарсларнинг Ўзбекистон Республикаси Давлат Мадҳиясини куйлаш билан бошланиши, турли мавзудаги тарбиявий соатлар, мактаб маъмурияти ва ўқитувчилари томонидан уюштирилаётган турли тадбир ва анжуманлар, учрашув сухбатлар бунга мисол бўла олади. Бухоро шаҳридаги ўрта умумтаълим мактабларида ҳам бу соҳада кўплаб ибратли ишлар амалга ошириляпти. Жумладан, турли илмий - амалий семинарларда тажрибали мураббий - ўқитувчилар болаларнинг ёшига мос равишда уларнинг онгига миллий истиқлол мафкураси гояларини сингдиришнинг дифференциал педагогик - психологик дастурини яратиш бўйича ўз мулоҳазаларини билдирувчи маъruzalар билан чиқишлоқда. Шундай экан юқорида айтиб ўтилган вазифалардан келиб чиқсан ҳолда шуни айтиш мумкинки мусиқа маданияти фани бугунги кунда ўқувчиларга мусиқий билим бериш қўшиқ куйлашни ўргатиш ва уларни эстетик жиҳатдан тарбиялаш билан чегараланиб қолмаслиги керак. Ҳозирги кунда барча фан ўқитувчилари педагог - тарбиячи кадрлар олдида долзарб бўлиб турган энг муҳим вазифа ёшлар онгига миллий истиқлол мафкураси гояларини сингдиришда мусиқа маданияти фанининг ҳам имкониятлари жуда бой ва ранг - барангдир. Ўзбекистон Республикаси Халқ таълими вазирлиги томонидан ишлаб чиқилган “Ўрта таълимнинг давлат таълим стандартларига мувофиқ мусиқа маданияти фани тўртта таркибий қисмдан иборат”.

- 1.Мусиқа тинглаш**
- 2.Жамоа бўлиб куйлаш**
- 3.Мусиқа саводи**
- 4.Мусиқа ижодкорлиги**

Албатта ҳар бир дарсда бу таркибий қисмлар бир бири билан боғланган равищада ўтилади ва улар ҳар дарсда турли вариантларда ўрин алмасиб келиши мумкин. Дарснинг мақсади эса ўз навбатида бешта йўналишни ўз ичига олади.

- 1.Тарбиявий мақсад
- 2.Илмий мақсад
- 3.Билимларни ривожлантирувчи мақсад
- 4.Касбга йўналтирувчи мақсад
- 5.Миллий мафкура ғояларини сингдириш мақсади.

Бу мақсадлар ҳам албатта бир - бири билан боғланган ҳолда амалга оширилади. Дарс мавзуси мақсадлардан келиб чиқсан ҳолда ўқитувчи ҳар бир жараёнида ўқувчилар онгига миллий истиқлол мафкураси ғояларини мунтазам равища сингдириб бориши лозим. Лозим буни амалга ошириш учун ўқитувчи ўзининг кенг дунё қарashi педагогик - психологик билими нотиқлик қобилияти ва касбий маҳоратидан унумли фойдаланган ҳолда ҳар бир дарсга ижодий ёндошиш зарур бўлади. Бу эса ўқитувчидан ҳозирги даврда дунёда содир бўлаётган воқеалар, ички ва ташқи сиёsat сиёсий ижтимоий вазиятни тинмай ўрганиб, таҳлил қилиб, туришни ва бу билимларни дарсда ўқувчilarни ёшига мос равища тушунтира олиши талаб қилинади. Ҳозирги кунда кўплаб бастакорларимиз ва шоирларимиз томонидан замон билан ҳам нафас бўлган ватанпарварлик руҳидаги муҳим тарбиявий эстетик аҳамиятга эга бўлган қўшиқлар яратиляпти ва бу жараён ҳукуматимиз томонидан муносиб рағбатлантирилаяпти. Мусиқа маданияти фанининг бошқа аниқ фанлардан фарқли томони шундаки у доимо замон билан ҳатто фаоллар анъанавий байрам ва миллий қадриятларимиз билан ҳамоҳанг ҳолда олиб боришини ўқитувчидан узлуксиз ижодий фаолиятни талаб этади. Ўқитувчи ҳар бир дарсда ўқувчilarга “Энди эса онг ва миллий тафаккур хақида гаплашамиз” - деб 5-6 минут маъруза ўқиши керак эмас, аксинча у ҳар бир дарс мавзусидан албатта ижодий фойдаланиб, дарс мавзусининг мазмунидан келиб чиқсан ҳолда аста секинлик билан онг ва миллий тафаккур хақидаги гапларини ўқувчilarга сингдириб бориши

мақсадға мувофиқ деб уйлаймиз. Акс ҳолда доим бир хилда тақрорланадиган гаплар ўқувчиларни зериктириб қуиши ва бу бутунлай кутилмаган натижани бериши мүмкін. Маълумки миллий истиқлол мағкураси ўз мохияти мазмунига кўра барча соҳага тегишли сиёсий ижтимоий, иқтисодий маънавий - маърифий, тарбиявий миллий ва бошқа гояларни ўз ичига қамраб олади. Бу борада ўқитувчи учун дарс жараённида ижодий фаолиятлар учун кенг имкониятлар мавжуд.

Шундай экан биз педагоглар билан бугунги кунда ҳар қанча ишласа арзийдиган кенг ижодий фаолият майдони яъни барча фуқаролар қаторида ватанимизнинг буюк келажаги учун фахр билан меҳнат қилиши имконияти борлигидан миннатдормиз.

Миллатимизнинг маънавий юксалиши кўп жиҳатдан миллий қадриятларимизни қайта тиклашни чуқур англаш, қалб билан ҳис этган ҳолда кенг кўламда тарғибот қилиш, ва энг муҳими ёш авлодни тарбиялаш изчил тақозо этади. Бу борада мусиқий қадриятларимиз алоҳида ўрин тутади. Айниқса, ўзбек ҳалқи мусиқасида мансуб турфа шакли куй - қўшиқларию, устоз санъаткорлар ижоди бўлмиш мақомлар ҳалқимизнинг чинаккам бебаҳо маънавий бойликларини ташкил этади. Замон мусиқий намуналарида авлод аждодларимизнинг қалб қўрида сақланган эзгу-ниятлари, орзу- умидлари, нозик ҳиссий кечинмалари ва умуман борлиқ ҳакидаги фалсафий мушоҳадалари ўзининг ёрқин ифодасини топган.

Шу боис, миллий куй-тароналарни тинглар экансиз, улардан тараннум этилган “асрлар овози”, дилрабо оҳангларда мужассам этилган нозик ва юксак инсоний ҳис туйғулар қалбимизни ҳаяжонга солади ва айни вақтда ота- боболаримиздан мерос қолиб келаётганган бадиий анъаналаримизни қадрлашга ундейди.

Республикамиз мустақилликни қўлга киритгандан бошлаб таълим тизимида туб бурилиш ясалди. Таълим тизимини тубдан ислоҳ қилиш, ҳар томонлама етук, бой, ақлий поклик ва жисмоний барқарорликни мужассамлаштирган комил инсонни тарбиялаб этиштириш мақсад қилиб

қўйилади. Миллий мусиқамиз, маданиятимизни ҳар қачонгидан чуқурроқ ва атрофлича ўрганиб, уни ўсиб келаётган ёш авлодга етказиш ва тарғибот қилиш биз ижодкор мусиқа ўқитувчилари олдида турган долзарб масалалардан биридир.

Инсоннинг руҳий олами, нозик ҳис - туйғулари, ички кечинмалари ижтимоий фаолиятини бошқариш муҳим аҳамиятга эга. Баркамол руҳий кутаринкилик ажиб ҳис-туйғуларни мутаносиблаштиришда миллий мусиқамиз, жумладан: мақом, санъатимизнинг ўрни бекиёс, улкандир. Аждодларимиз асрлар давомида мусиқамизнинг қудратига таҳсинлар ўқиганлар, ўз муносабатларида, меҳнат фаолиятларида ҳаётда ундан баҳраманд бўлганлар.

Мусиқавий жиҳатдан саводга эга бўлиш ўзининг аниқ мақсад ҳамда вазифаларига эга. Буни амалда оширишда мавжуд миллий услублар муайян йўналишни белгилайди. Мусиқани ўзлаштириш, тинглаш, ижро этиш ва ундан ҳаётда фойдаланиш. Манфаатлар инсоний маданийлик билан уйғунлашиб кетади. Халқимиз яратган дурдоналаридан бири ҳисобланган мақомлар тарбияда, меҳнатда ва ижтимоий муносабатда маълум даражада ўз ифодасини топади. Мурғак гўдакдан тортиб, то нуроний қарияларгача санъат неъматларидан баҳраманд бўлади. Эртанги куннинг янада порлок бўлиши учун курашади.

Мусиқа мамалакатимизда катта тарбиявий имкониятларга эга бўлган мустақил соҳадир. Эндиликда мусиқанинг жозибали хуснкор кўлами, унинг мавқеи янада кенгаяди, жамиятда тутган ўрни мустаҳкамланади. Ўқувтарбия жараёнида мусиқа ёш авлодга ахлоқий - эстетик тарбия беришнинг асоси бўлиб ҳисобланади. Таълим жараёнининг бир қатор жадаллашуви самарадорлиги унга боғлик.

Уни ёш авлодлар томонидан илмий - амалий жиҳатдан ўзлаштириш учун сўнгги йилларда барча зарурий шарт - шароитлар юзага келтирилганини эътироф этиш лозим. Куй, оҳанг инсон руҳидаги илоҳий

кайфият ифодаси. Муқим асарнинг ғояси, тасаввури дастлаб хаёлда пайдо бўлиб, сўнгра ижро туфайли садоланиш йўли билан жонланади, муайян куй шаклига айланади. Оҳанг садосини умри жуда қисқа; пайдо бўлиши биланоқ бир зумда назардан қочади, ғойиб бўлади. Лекин таъсирли товуш, оҳанг эшитувчи қалбида из қолдиради, завқ уйғотади ва шу лаззатли ҳолатга қайтадан интилишга даъват этди.

Аҳлоқий тарбия - бу ҳаётнинг турли соҳаларида ва инсонлар билан муносабатда шахснинг характеристи ва ҳулқ-авторига халқ оммасининг муносабатларини ифодаланиши. Инсоннинг Ватанга, Мехнатга, моддий неъматларга, оиласа бошқа кишиларга ҳамда ўзига муносабати ва мазкур ўзига аҳлоқий муносабатларини тарбиялаш, аҳлоқий тарбия ғояларини ташкил қиласи. Миллий маданиятимиз бобокалони Абу Наср Ал - Фаробий мусиқанинг шахс камолоти шаклланишига ижобий таъсирини қуидагича баён этади: “Бу фан шу маънода фойдалики, кимнинг феъл-автори мувозанатни йўқотган бўлса, тартибга келтиради, камол етмаганларни камолотга етказади ва мувозанатда бўлганларнинг мувозанатини сақлайди.

“Бу фан таннинг соғлиги учун ҳам фойдалидир.” Атоқли педагог В.А.Сухомлинский ҳам мусиқа санъати улкан тафаккур манбаи, усиз боланинг ақлий ривожланишига еришиб бўлмаслигини эътироф этган. Зотан, ҳар бир мусиқа асарида ижодкорнинг маълум ғояси ёки бирор бадиий мазмун бўлади. Мусиқанинг мазмуни ўқувчининг ғоявий эмоционал хиссиёти фаол кечиши натижасида идрок етилади. Шунинг учун тўғри тарбияланган мусиқавий-бадиий дид мусиқа асарининг ғоявий ва бадиий мазмунини чуқур англашда катта рол ўйнайди. Демак, аҳлоқий ва ақлий-ғоявий тарбия бадиий тарбиянинг ички мазмунидир. Бу вазифани амалга оширишда халқ мусиқаси ва композиторлар асарларининг моҳиятини, уларнинг тузилиш жиҳатидан фарқини, миллий хусусиятларини ҳамда жанр тузилишларини ўрганиш зарур. Бунда атоқли санъаткорлар ижоди билан танишиш, улар яшаган даврни билиш, улар яратган асарларни мусиқий-

педагогик жиҳатдан таҳлил этиб ўрганиш, машхур асарлар тақдири ва тарихи билан танишиш муҳим рол ўйнайди.

Ўрганиладиган асарлар бадиий ва ғоявий жиҳатдан яхлит таъсурот қолдириши учун уларни маълум мавзу асосида ўрганиш мақсадга мувофиқдир. Бундай мавзулар бир ёки бир неча дарс асосида мусиқа қонуниятлари, ижрочилик турлари ёки унинг ифода воситаси бўлган маълум мазмун билан боғланиши мумкин. Масалан “Лад нима?”, “Халқ мусиқа ижоди”, “Бастакорлик ва композиторлик ижоди”, “Мусиқий-эпик достонлар”. “Катта ашула жанри”, “Мақомлар”, “Ўзбек мусиқасида ижрочилик услублари”, “Мусиқанинг оддий шакллари”, “Қўшиқларда куплет шакллари”, “Сюита шакли”, “Симфоник асарлар жанрлари”, “Мусиқий саҳна асарлари” ва бошқалар шулар жумласидандир.

Гарчи мазкур мавзу тизими услуби янги дастур таркибида ишлаб чиқилаётган бўлса-да, аммо бу нарса кенг ўқитувчилар тажрибасига ҳам таянган бўлиши мақсадга мувофиқдир.

1. Асарни бадиий яхлит идрок қилиш, иккинчидан, дарс тузилишига ҳам боғлик. Дарсда турли мусиқий фаолият турларини (мусиқа тинглаш, ашула айтиш, мусиқа саводи) асарни мусиқий-педагогик таҳлил этиш, мусиқанинг бадиий хусусиятини айрим ҳаракатларда ифодалаш ва ҳоказо ягона мақсад сари йўллаш ва бу билан дарсни мазмунан қизиқарли ташкил этиш лозим. Шу боисдан мусиқа дарси комплекс дарс типига киради. Дарсда фақатгина ашула айтиб болаларни зериктиришга йўл қўймаслик лозим. Бу уларнинг қизиқишини сўндиради ва овоз аппаратларига зиён етказади.

2. Ўзбекистон мустақил давлатга эришган бир шароитда маънавий ва аҳлоқий тарбия қатор омиллар таъсирида амалга оширилади. Бу энг аввало шахсни умуминсоний қадриятлар асосида шакллантириш мақсадида иш олиб боришда кўринади. Аҳлоқий сифат шахснинг барча муҳим хусусиятларини яхиит холга келтиради. Ўзбек халқининг моддий ва маданий даражасининг кўтарилиши янги аҳлоқнинг келажакдаги

ривожланиши ва мустаҳкамланишининг социал базасини кенгайтиради, шахс эхтиёжларини янги даражаси ва ундан оқилона фойдаланишни шакллантиради. Аҳлоқий тарбиянинг мақсади шахсни аҳлоқий шакллантиришдир. Аҳлоқий тарбиянинг мазмуни аввало ўқувчиларнинг амалий фаолиятларида, ўқиш, меҳнат, жамоатчилик ишларида, уларнинг муносабатлари характерида ўзаро таъсир қўрсатиш усуллари, хулқ-автор меъёрларини ўзлаштиришларида намоён бўлади. Аҳлоқий тарбиянинг мазмуни ўқув дастурлари ва дарсликларга жойланган бўлиб, у ўқув жараёнида амалга оширилади. Масалан, хор дарсда куйлаш учун мўлжалланган қўшиқлар репертуаридан она-Ватанга, бой табиатимизга, халқимиз меҳнати ва ҳаёти билан боғланган турли байрамларга, аҳлоқ-одобга кенг ўрин берилди. Танланган қўшиқлар хилма-хил жанрда бўлиб, улар кўпроқ миллий мусиқамиздаги лирик қўшиқлар, хазил-мутойиба тарзидаги қўшиқлар, болалар халқ қўшиқлари, болалар ўйинларини ўйнаш учун мос келадиган куй-қўшиқлар, марш ва вальс куйларини ўз ичига олади. Шунингдек, дастурга қардош ва чет эл композиторлари асарлари чет эл халқларининг қўшиқлари асарлари қўшиқларидан намуналар ҳам киритилди. Бу қўшиқларнинг гоявий, аҳлоқий ва эстетик мазмунини ўқувчиларга яхшироқ сингдириш учун мавзуга мос кириш, аҳлоқий сухбатлар, савол жавоблар каби усуллардан ижодий фойдаланилади. Берилган мавзуларни осон ўзлаштириш учун ифодали ўқиш, мавзу асосида расмлар чизиш, уларни таҳлил қилиш, эски рўзнома ва ойномалардан мавзуга доир расмларни кесиб ёпиштириш каби усуллардан ҳам кенг фойдаланиш тавсия қилинади. Аҳлоқий тарбия ёши ва ўқувчининг тўғри йўналиш олиши учун ҳал қилувчи таъсир қўрсатадиган муҳитни ҳам ҳисобга олганда, шахснинг бутун ҳаётий фаолияти жараёнида амалга оширилади. Аҳлоқий билим бериш бир қанча тарбиявий вазифаларни бажаради: Инсон ҳаёти ва маданиятининг аҳлоқий қадриятлари тўғрисида кенг тасаввур беради. Аҳлоқий билим асосан аҳлоқ тўғрисидаги сухбатлар, маъruzалар мавзуй кечалар, турли касб намоёндалари билан учрашувлар, ўқувчилар конференцияси ва бошқа воситалар билан амалга оширилади.

3. Ўзбек халқи таълим-тарбияга оид бой меросга эга бўлиб, аввало инсонпарварлик, камтаринлик, меҳнасеварлик, меҳр-оқибат, дўстлик, биродарлик, поклик, одобилик каби умуминсоний фазилатларни тарбиялаб келган ҳозирда маънавий тарбияни ёшларда шакллантириш долзарб вазифадир. Ўзбек миллий қўшиқларини меромига етказиб куйлаш, тингловчиларнинг юрагига таъсир қилдириш - бир санъат, у санъатдан баҳра ола билиш ҳам катта истеъдод бўлиб қолди. Шунинг учун кекса санъат усталаримизни тинглай олиш, уларни ардоқлаш, эъзозлаш, оқибатли бўлишни ёш авлодга ўргатиш, биз ўқитувчиларга катта вазифа юклайди. Ўқитувчи-устознинг маҳорати ўз ўқувчисини ҳар бир ишни бажаришга мажбур этишида эмас, балки уни бу ишни ўз хохиши-иродаси билан, тушуниб қувонч билан бажаришга рағбатлантиришдадир.

Маънавий тарбиянинг бир нечта жиҳатлари мавжуд. Шунинг бир қиррасига яъни мусиқий таъсир орқали юксак инсоний хис-туйғуларни шакллантириш масалаларига озгина тўхталамиз. Асрлар оша етиб келган ҳалқ ҳаётини кўрсатувчи қўшиқ ва куйлар жуда кўп. Улар хис-хаяжон уйғотувчи, мазмуни жиҳатидан эсда қолувчи, таъсиран кучга эгадир. Уларни ҳар бир инсон учун қимматли аҳамиятга эга эканлигини алломаларимиз уқтириб келганлар. (Ё алхазар, эй мусиқа олами, яхшиям сен борсан, агар сен бўлмаганингда инсонларнинг аҳволи нима кечарди, - деб хитоб қилган эди, - Фаробий)

Фаробийнинг фикрича мусиқа кишини рухлантириб умумий маънавий камолотга етишишида ижобий роль ўйнайди. Шунингдек, унинг саломатлигига фойдаси болигини айтиб ўтади. Мусиқа садолар таъсирида асаб тартибга тушади. Куйларнинг ҳаракатига унинг ритм ҳолати билан томир уриши мос равишда келишини ҳам ҳисобга олган Ибн Сино ва оҳангни бола қалбига эстетик таъсири ҳақида қимматли фикрларини айтади. “Шахсни ривожлантириш, тарбиялаш ва шакллантириш бу инсоннинг ақлий ва маънавий камолга етказиш жараёнидир.” Ўқувчиларнинг онги ва миллий тафаккурини ўстиришда қуйидаги талабларни ҳисобга олиш зарур:

1. Шарқ алломаларининг мусиқа ва мусиқий тарбиясига бағишланган асарлардан кенг фойдаланиш;
2. Ижодкор кекса авлодларимиздан фойдаланиб қолиш, уларнинг ишини давом эттирувчиларни тайёрлаш керак;
3. Педагогик амалиёт даврида қуидагиларга аҳамият бериш лозим:
 - а) мактаблардаги мусиқа дарслари ва синфдан ташқари ишларни узвий боғлаб олиб бориш;
 - б) Мактабда ўқийдиган болаларни фаол иштирок этишларини ташкил қилиш;
 - в) Радио, телевидениенинг мусиқий эшиттиришлари ва кўрсатувларларидан унумли фойдаланиш;
 - г) Ижодкор ўқувчилар билан танловлар ўтказиб бориш, сахна ҳаракатини ўргатиш;
 - д) Тарих, санъат музейларига саёҳатлар уюштириш;
 - е) Миллий мусиқа меросимиздан фойдаланиш миллий маданиятга ҳавасни шакллантириш;

Бу сўзлардан ҳозирги ёшларимиз ибрат олсалар, ўз ижодларига танқидий кўз билан қарасалар, устоз-ўқитувчилар орқасидан эргашсалар маданиятимиз янги поғонага кўтарилар, жаҳон бўйлаб қўшиқларимиз, куйларимиз тароналар, маънавиятимиз янада бойиб борарди.

Мусиқа ўқитувчиси юксак маданиятли, ўз касбига чексиз садоқатли, илғор педагогик тафаккур эгаси бўлмоғи лозим. У ўзи узлуксиз касбий ва маданий ривожланиш қобилиятига эга бўлиши шарт. У педагогика, рухшунослик, мусиқа ўқитиши методикаси, эстетика назарияси фанларидан хусусан мусиқа ўқитиши чукур билиши ва малакалар эгаси бўлмоғи даркор. Айниқса, унда мусиқа ўқитувчиси ихтисоси зарур меъёрида чолғучилик, ҳонандалик ва мусиқа назариятчилиги сифатлари мужассам бўлмоғи лозим.

Мусиқа ўқитувчиси педагог мулоқот устаси бўлиши ҳар қандай вазиятда ҳам педагогик таъсир усуулларидан унумли фойдаланиш

қобилиятига ега бўлмоғи лозим. Ҳозирги мусиқа ўқитувчиси илмий тафаккур эгаси, илғор тажрибалар шайдоси изланувчан ва ижодкор бўлиб мусиқа ўқитишилар янги шакл ва усулларини кашф етишга интилмоғи лозим. У мусиқа таълим тарбияси мазмунини бошқа фанлар мазмуни ва кундалик ҳаёт билан боғлаб, бойитиб олиб бориши даркор. Изланувчан, ижодкор ўқитувчилар тажрибаси ва кашф етган янги усуллари мусиқа таълим-тарбиялар доимий равишда ривожланишилар асосий таянчи ва илхом манбаидир. Мусиқа ўқитувчиси санъат зиёлиси сифатида мактабда мусиқий маърифий ишларнинг сардоридир.

П-БОБ. БОШЛАНГИЧ СИНФЛАРДА ЎҚУВЧИЛАРИНИ МУСИҚА ОРҚАЛИ АХЛОҚИЙ ТАРБИЯСИНИ ШАКЛАНТИРИШ.

1.1. Мусиқа санъати орқали ўқувчи тафаккурини ошириш йўллари

Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури инсон омилига жуда катта маъно, буюк маъно беради: мақсад ва стратегиядан тортиб то таълим-тарбия жараёнининг ҳамма қирраларига оид аниқ дастурлар мажмуасигача ҳар бири нагизида инсон асосий омил ҳисобланади. “...ҳаётимизни ҳал етувчи муҳим масалалари қаторида таълим-тарбия тизимини тубдан ўзгартириш, уни янги замон талаби даражасига кўтариш, баркамол авлодимиз келажагига дахлдор қонун лойиҳалари ҳам бор”, - деган эди Биринчи Президентимиз И.А.Каримов¹.

Инсоният пайдо бўлганидан бошлаб, одамлар у ёки бу шакл ва мазмунда фарзандлари тарбияси билан шуғулланганлар. Ибтидоий жамоа даврида бу жараён баъзан онгли, гоҳида эса онгсиз равишда кечган бўлиши мумкин. Қандай бўлмасин, тарбия усуллари муттасил давом этаверган. Улар даврлар ўтиши, ҳаёт ва турмушнинг мураккаблашиши натижасида тобора чуқурроқ ва кеч маъно касб эта борган.

Инсоннинг ахлоқий ҳаёти унинг ахлоқий тарбияси билан боғлиқ. Зеро ахлоқий тарбия инсоннинг шахс бўлишини таъминлайди. Шуни ҳам алоҳида таъкидлаш лозимки, ахлоқлилик инсонга нафақат ахлоқий тарбия воситасидагина вужудга келади, деган моддиятчилик қарашлари кўп йиллар мобайнида хукмронлик қилиб келди. Тўғри ахлоқий тарбиянинг аҳамияти ниҳоятда катта. Лекин ахлоқийлик инсонга унинг инсонийлик белгиларидан энг муҳими сифатида ато этилган илоҳий неъматдир. Шу маънавий неъмат асосини ахлоқий тарбия ёрдамида такомиллаштирамиз.

Шундай қилиб, ахлоқий тарбия инсон фарзанди такомилига, комилликка етказиш йўлларидан бири. Унинг воситалари кўп, уларнинг бир

¹ .Каримов И.А. Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури бўйича Олий мажлиснинг тўққизинчи сессиясидаги нутки:// ЎҳҲалқ сўзи, 1997 йил 30 август.

қисми анъанавий тарбия воситалари бўлса, яна бир қисми замонавий воситалар. Болалар ахлоқий тарбиясига телевидение, радио, қўғирчоқ театри, кино санъати катта рол ўйнайди. Умуман ахлоқий тарбиянинг энг кучли воситаси бу - санъат.

Бу восита аҳолининг барча табақаларини, турли шахсдаги шахсларни қамраб олади. Айниқса, санъатнинг бадиий адабиёт тури кенг қамровли, эртакдан тортиб романгача бўлган, жангларда чоп этилган асарлар шахснинг ахлоқий шаклланишига улкан хизмат қўрсатадилар.

Мусиқа ва ахлоқ ўзаро муносабатлари эстетикада муҳим масалалардан бири бўлиб, бу масалага уч услубда ёндошилади. Биринчиси “ахлоқийлик” услуби дейилади. Бу услуб Европа эстетикасида қадимги юононлар, жумладан Афлотун, янги даврда эса Руссо ва Л.Н.Толстой ижодида кенроқ ва чукурроқ ишлаб чиқилган. “Ахлоқийлик”нинг моҳияти шундаки, унинг тарғиботчилари тарихан турли даврларда яшаганига қарамай, бадиий ижодни ахлоқ-одобга бўйсундириш, эзгуликни санъатнинг бирдан-бир ва энг олий мақсадида тарғиб этишдир. Санъатга ахлоқийлик руҳида ёндашув инсоннинг маънавий-рухий камол топишига хизмат қиласи, жамият маънавий-ахлоқий равнақида муҳим аҳамият касб этади.

Иккинчи ёндашув санъатнинг ахлоқдан “озод қилиш” услубидир. Даставвал қадимги дунё таназзули пайтида вужудга келган бу ёндашув Эвропада ривожланган капиталистик жамият бағрида мустақил эстетик оқимга ажралиб чиқди. Дастребки пайтларда “ахлоқсиз” ёндашув санъатга Эвропа буржуа истеъмолчилиги руҳига қарши норозилик тарзида, яъни санъатни хукмрон доиралар ахлоқи ва одоби қоидаларига бўйсундиришга қарши қурашиш руҳида вужудга келди. Бу ҳол Оскар Уайлд, Эдгар По, Бодлар каби ижодкорлар асарларида акс эттирилган. IX аср охирларидан бошлаб ошкора эстетик ахлоқсизлик кенг тарғиб қилина бошланди. Масалан, олмон файласуфи Ф.Нисше ахлоқийлик руҳи санъат эркинлигини буғади,

натижада нафосатни ҳалокат ёқасига олиб келади. Санъат эзгуликдан ҳам, ёвузликдан ҳам мустасно бўлиши керак деб уқтирган эди.

Учинчи ёндашув - санъатда ахлоқийлик билан “ахлоқсиз”ликни бирлаштириш услугидир. Бу услугни илк бор Арасту назарий жиҳатдан асослаган. Кейинчалик у инқилобий демократик оқим тарзида қарор топди. Мазкур бадиий ижод услуги моҳиятида санъатнинг ахлоқуй тарбиявий аҳамиятини юксак баҳолаш мавжуд бўлиб, унда ахлоқий ибтидо эстетик орзуга нисбатан ташқи қобиқ вазифасини эмас, балки унинг ички таркибий мағзини ифода этади. Бу услугдаги ёндашувга кўра, санъат ахлоқийликнинг эстетик Бошланғич таълим муассасасии бўлиб хизмат қиласи, санъат асарларида бадиийлик бўлмаса, у ахлоқийликдан маҳрум бўлади. Бошқача айтганда, бадиийлик ҳамма вақт ахлоқийликни, ахлоқийлик эса юксак даражадаги эстетик дидни тақазо этади.

Мусиқа санъати ва ахлоқнинг бош мавзуси инсондир. Санъат инсоннинг мақсад манфаатлари, фикр-мулоҳазалари, ҳис-туйғулари, ижчи кечинмалари нуқтаи назаридан акс эттиrsa, ахлоқ инсон ижтимоий алоқалари муносабатларининг мағзига сингиб кетади. Ҳаётда, муайян жамиятда ахлоқ-одобга алоқадор бўлмаган бирор воқеа-ҳодисалар содир бўлмайди. Одамларнинг ўзаро муносабатлари ва муаммолари ахлоқнинг бевосита объекти бўлиб хизмат қиласи.

Санъат воқеликни акс эттириш жараёнида жамиятда амал қилаётган ахлоқий муносабатларни, одоб қоидаларини, ахлоқий қарашлар ва ғояларни инсон ички дунёсини ахлоқий қиёфасини ҳам очиб беради. Шу боис санъат инсон ахлоқ-одобининг кўзгусидир дейиш мумкин.

Инсон воқеликка ахлоқий ва эстетик муносабатда бўлади. Эстетик ва ахлоқий тушунчалар инсон фаолиятини бошқариб туради. Ахлоқий ва эстетик қарашлар боғлиқлиги қадим даврлардаёқ аниқланган бўлиб, ҳалқ оғзаки ижодида “нафосат” тушунчаси эсгулик, ахлоқий поклик, гўзаллик тарзида ифодаланади.

Бошланғич таълим муассасасигача таълим ўқувчилариға тарбия беришда ахлоқий муаммолар мажмуи бадиий асар мазмунининг таркибий қисмидир, айниқса, баддий адабиёт, театр, кино, тасвирий санъат асарларида муаммолар тугуни, тўқнашувлар, қаҳрамонлар феъл-автори ва хатти-ҳаракатлари, тасвирланган объектнинг муаллиф кўзи (ақли, истеъоди) билан баҳоланиши – буларнинг ҳаммаси ахлоқийлик билан суғорилгандир.

Ахлоқ санъатнинг мағзини ташкил этади. Мусиқа асарлари ахлоқ мазмунига эга бўлмаса, ўзининг инсонпарварлик хусусиятини йўқотади. Ахлоқ мусиқа санъати таркибидан жой олиб, ўз мустақиллигини йўқотади ва санъат қонун-қоидалариға риоя қиласди. Санъатда ахлоқий қонун ва ақидалар эстетик жиҳатдан қайта ишлаб чиқилади: гўзал ва хунук, улуғвор ва пасткаш, фожиали ва кулгули каби эстетик тушунчалар сифатида идрок этилади. Жаҳон санъатининг бой амалий тажрибасига кўра, ҳар қандай санъат асари акс эттирган ахлоқий орзулар муайян эстетик қийматга эга бўлгандагина санъат (асар) одамларга ахлоқий таъсир қилишнинг қудратли воситасига айланади.

Санъат ахлоқий орзу ва ақидаларни рамзий намойиш этиш билан чегараланиб қолмайди, у ўзининг ҳаққонийлиги, воқеа-ҳодисалар моҳиятини чукур очиши, мазмун ва шакл мутаносиблиги жиҳатларидан ҳам ахлоқ билан чамбарчас боғлиқ. Санъат ҳаққонийлиги ахлоқий мазмунига кўра ўқувчилар ахлоқий тарбиясининг мезонидир. Халқ ибораси билан айтганда, ҳақиқат қанчалик ачиқ бўлмасин, у доим ахлоқийдир, ёлғон эса ҳамма вақт ахлоқсиздир. Мусиқа санъати ҳамиша ахлоқийлик билан суғорилган бўлиб, унда умуминсоний рух устувор қарор топади.

Мусиқа санъати яхши ва ёмон ҳодисаларни ибрат қилиб кўрсатиш орқали ахлоқий покликка, раҳм-шавқатга, дардкашлиқка, ахлоқий камолотга даъват этади. Мусиқа санъат қадим даврлардан бери дин билан узвий боғлиқ ҳолда ривожланиб келган, қадимдан санъат ва дин ақидавий бир бутунликдан ташкил топган.

Ҳозирги давр ўқувчиларининг ахлоқий тарбиясида бадиий адабиёт ва телевидениенинг ўрни жуда катта. Бадиий асарлар ёдамида улар эзгулик ва ёвузлик нима эканлигини идрок этади, идеал ташлашда ҳам уларнинг аҳамияти катта. Бундан ташқари бадиий адабиётнинг бевосита ахлоқий тарбияга мўлжалланган ҳикоялари, ривоятлар, насиҳатлар мажмуалари борки, биз уларни, аввал айтганимиздек пандномалар деб атаймиз. “Калила ва Димна”, “Қобуснома”, “Гулистон”, “Зарбулмасал” сингари бундай мумтоз асарлар анъанавий ахлоқий тарбия воситасида неча асрлардан бери қанчадан қанча авлодларга хизмат қилиб келди, бундан буён ҳам шундай бўлиб қолади.

Телевидение барча санъат турларида яратилган асарларни экран орқали таништириш имконига эга. Бундан ташқари унда маҳсус ахлоқий тарбияга бағищланган муентазам кўрсатувлар ҳам бериб борилади. Ўзбек тилидаги “Оталар сўзи ақлнинг кўзи”, “Ривоят”, “Оқшом эртаклари” сингари кўрсатувлар бунга мисол бўла олади. Шу боис телевидение ҳеч қачон енгилтакликни тарғиб этувчи, инсон қалбини қаҳрга тўлдирувчи қўшиқлар, “ўлдир ўлдир”лардан иборат видеофильмлар корхонаси бўлиб қолмаслиги лозим.

Бошланғич таълимда олиб бориладиган мусиқа машғулотлари

Тафаккур - фақат инсон зотига хос олий билиш жараёнидир. Бола дунё юзини кўриши биланоқ воқеликдаги айрим нарса ва ҳодисаларни сезиши ёки ҳис қилиши мумкин. Бироқ бу пайтда унда нарса ва ҳодисалар тўғрисида фикр юритиш ҳали таркиб топмаган бўлади. У ривожланиб, тажриба оттириб боргани сари, сўз бойлигининг ортиб бориши туфайли кишилар билан алоқа қилиши сабабли аста-секин унинг тафаккури ўсиб боради. Демак, тафаккур болада унинг умумий тараққиёти билан билиш фаолиятининг бевосита таъсири остидагина вужудга келиши мумкин экан. Шундай қилиб, реал борлиқнинг сезги органларида идрок ва тасаввурда акс этиши ҳамда хотирада мустаҳкамланиши натижасида тафаккур ҳосил бўлар экан.

Бошланғич таълим муассасаси ўқувчиларининг теварак-атрофдаги воқеликнинг белги ва хусусиятларини, уларнинг хоссаларини, қонуниятларини билиш ва таълим жараёнида тушуниб боради, тафаккур фаолиятида мухим ўзгаришлар юзага кела бошлайди. Айнан мана шундай вақтда таълим-тарбия жараёнини тўғри ташкил этишга санъат воситалари ёрдам беради. Бошланғич таълим муассасаси ўқувчиларини бадиий ранг-тасвир асарлари, бадиий сўз санъати дурдоналари, бадиий меъморий санъат, умуман барча санъат турлари билан таништириш жараёнида уларда чуқур ва мазмундор билим олиш имконияти пайдо бўлади, ақлий активлиги ошиб, тушунча ва тасаввури кенгая боради, фикрлаш доираси, кўлами ва мазмuni ортиб боради.

Бошланғич таълим муассасаси ўқувчиларини санъат асарлари билан таништириб борища бевосита кузатиш, идрок қилиш жараёни вужудга келади ва бунда нарса-ҳодисалар муносабатини, боғланишларини кузатиш, хулоса чиқаришга ўрганиб боради.

Боланинг “Бу нима?”, “Нега бундай?” деган саволларига илмий нуқтаи назаридан ўзлари жавоб топишлари керак. Мана шундай психологик мухим ўзгариш даврида санъат асарлари кичкинтойнинг энг катта ёрдамчисига айланади. Масалан, яхшилик ва ёмонлик, инсонпарварлик ва ёвузлик ҳақидаги тушунчаларининг бола тафаккурида сайқалланиб боришида халқ эртаклари, достонлари, ривоятлари, масала ва рисолатлари инсон онгига ижобий таъсир ўтказа олади. Бундан ташқари болани мантиқий фикрлаши, тўғри мулоҳаза юритишида санъат воситаларининг ўрни мухимдир. Масалан, телевидениени олайлик, ҳозирда ҳаммамизга маълумки Бошланғич таълим муассасаси ўқувчилари ўзларининг бўш вақтларини асосан телевизор қаршисида ўтказадилар. Ойнаи жаҳон орқали бериладиган “Янги авлод” студиясининг кўпгина кўрсатувлари, масалан, “Олтин тож”, “Ўйла, Изла, Топ!” каби кўрсативлар орқали болага тўғри кўрсатма бериш, уни мантиқий хатолардан қутқариш, тўғри мулоҳаза юритишга кўмаклашишдан иборатдир. Масалан, 5 рақами қандай бўлаклардан тузилган? Бир жуфт сўздан гап тузиш

мумкинми? З ва 2 сонини яхлитлаб кўр-чи. Мева хусусиятини сўзлаб берчи. Йиртқич ҳайвонлар қанақа бўлади? Эшитган чўпчагингдаги одамларни санаб бер-чи ва бошқа топшириқларни болалар томоша қилиш билан бирга ўzlари ҳам мустақил равищда беихтиёр жавоб беришга, фикр юритишга ундейди. “Уйга вазифа” кўрсатуви ҳам болаларни дунёдаги нарса ва ҳодисаларни конкретлаштириш, яққоллаштириш жараёни билан мустаҳкам алоқада бўлади.

Ўсмирлик даврига келиб таълим жараёнида ўқувчиларнинг ақлий фаолиятида муҳим тараққиёт силжишлари юз беради. Бошланғич таълим муассасаси биринчи синф маълум тараққиёт босқичига кўтарилган тафаккур ўсмирлик даврига келиб ўзининг яна бир юқори палласига кўтарилади. Санъат воситалари ёрдамида булар театр санъати, бадий сўз, кино санъати ва ҳоказолар ёрдамида болаларда ўрганилиши зарур бўлган материалларни анализ ва синтез қилиш, яъни аналитик-синтетик фаолият ҳамда абстракт тафаккур жараёнларини жадал суръатлар билан тараққий эта бошлайди.

Айниқса она тили фанининг бола томонидан ўзлаштирилиб олинишида буюк мутафаккир шоирларимизнинг асарлари муҳим ўрин тутади. Адабиётимизнинг бой мероси бўлган дурдана асарлар Бошланғич таълим муассасаси ўқувчилари тафаккур жараёнини жадал суръатлар билан тараққий этишида муҳим ўрин тутади. Бадий санъат асарлари ёрдамида Бошланғич таълим муассасаси ўқувчиларида мантиқий тафаккур ўсиб боради. Бадий асар ёрдамида мустақил фикр юритиш, ақлнинг танқидийлиги, нутқ маданияти тез суръатлар билан тараққий эта бошлайди. Бундан ташқари боланинг бадий санъатга бўлган қобилияти ўсади, бадий дид, ижодий қобилият камолотга кўтарила боради. Бошланғич таълим муассасаси ўқувчиларидағи танқидий тафаккурнинг, қатъий мулоҳаза қилишнинг етарли даражада тараққий этмаганлиги, бадий дид ва умумий маданият ҳиссининг камлиги бадий асар қийматини юзаки баҳолашга олиб келади. Асар тўғрисида чуқур фикр юритмасдан туриб, унинг қийматини аниқлашга

шошишхоллари юқори синф ўқувчиларининг реал турмуш билан бадий асар ўртасидаги фарқни англай олмаслигидан келиб чиқади.

Бошланғич таълим муассасаси тайёрлов ёшидаги ўқувчилари бадий санъатга бошқачароқ ёндашади. Бу кўп тармоқли бўлиб, кўп масалаларни ҳал этишини назарда тутади. Жумладан, уни ҳаяжонга солган саволларга асарлардан жавоб топиш, шахсий дунёқарааш посицияси билан узини қониқтириш, персонаж идеалини яратиш қабилар. Берилган бу характеристика ўспирин руҳий оламининг тўла шаклланган ҳолда турмушга кириб келишидир. Баён этилганларга кўра, ўқувчига ўқитувчининг “тайёр” билим бериши, уларни зерикарли ҳолатга тушуриб қўяди. Шу сабабдан, бундай кўнгилсиз ҳолни вужудга келтирмаслик мақсадида мустақил фикр юритишига ундовчи йўлни топиш лозим.

Бошланғич таълим муассасаси тайёрлов гурух ўқувчилари хусусиятларидан яна бири дарслиқда баён қилинган фикр ва қарашлардан фойдаланмай туриб, адабий асарларни мустақил тушуниш сари интилишдан иборатдир. Аммо бундай интилиш, изланиш ҳамма вақт ҳам бадий дид савиясини етарли даражада ривожланмаганлигидир. Ўқувчи у ёки бу хилдаги адабий асарларни ўқиши, тушуниш орқали мустақил фикр юритишига, мулоҳаза қилишига кундан-кун ўрганиб боради. Унинг мустақил нуқтаи назари, қарashi, шахсий позицияси шаклланади. Ўз-ўзидан маълумки, бу фазилат ўспириннинг шахсий фикри, мустақил ўйлаши ва қарорга келишининг натижаси бўлиб, ўзгаларнинг ташқаридан берган маслаҳати маҳсули эмасдир.

Адабий асарни баҳолаш, унга нисбатан шахсий фикрни билдириш, мунозараға киришишкаби хислатларнинг мавжудлиги ақл танқидийлигининг ўзгинасидир. Айрим юқори синф ўқувчиларида асардаги аллогорияларни, эпителлар ва метафораларни нотўғри тасаввур этиш ҳоллари учрайди. Улар шоир ва ёзувчиларнинг бундай воқеликнинг содир бўлмаслигига айблаб, бу нарса тўқима деб даво қилиб қаттиқ “қоралашгача” бориб етадилар. Лекин бу

табиий асар компоненлари қаҳрамонлари ички дунёсини бўрттириб кўрсатиш эканлигинини ҳали тўла англаб етмайдилар. Шу сабабли “фалон нарса бундай бўлмайди” дея ишончсизлик кайфиятини изҳор этадилар. Ўқувчилар бадиий пейзаж тўғрисида ҳам шоир ва адиллар билан мунозара га киришадилар. Чунки ўхшатиш ва таққослаш каби бадиий бўёқлар негадир уларга ёқмас эмиш. Асадаги жуда нафис дид, кучли ҳиссиёт билан берилган воқеликни идрок қилиш, тасаввур этиш, ҳаёлга келтириш, фикран мулоҳаза юритиш ҳолатлари уларда таажжуб ҳисларини вужудга келтиради. Шунинг учун катта ёшлардаги ўқувчиларда адаб билан “келишмовчилик” намоён бўлади. Акс эттирилган воқеалар жуда рангиз ёритилгандек туюлади. Улар “ўз позицияси”ни барбод бўлишига анчагина таъсир кўрсатишади. Шунинг учун ўқитувчининг асосий вазифаси, ўқувчиларнинг тафаккурини танқидий сифат билан алмаштириб, уларни воқеликка одилона танқидий нуқтаи назардан қарашга ўргатишдан иборатдир.

Масалан, ўз даврининг шоираи замонаси бўлган Увайсий ижодидан анор тўғрисидаги ҳайратомуз талқини машхур чистонни образли ва пурмано яратилган:

*Ул на гумбаздур: эшиги, туйнугидин йўқ нишон
Неча гулгуннўши қизлар манзил айлабдур макон.
Синдируб гумбазни, қизлар ҳолидан олсам хабар
Юзларида парда тортиглиқ, турурлар бағри қон.*

Оддий бир мева тимсолида бутун бошли замона, ижтимоий муҳит ва замондошлар дардини тасаввур қилиш ҳамда уни шундайин ихчам шеърда ифодалай олиш улкан салоҳият ва журъатдан далолат беради. У анорнинг шаклини гумбаз, анор доналарини гулгунпўш, анор устидаги нозик пардани ўтмиш хотин-қизлари юзига тутилган ёпинчиқ, анор доналари қонталашлиги хотин-қизлар юрак бағри қонлиги каби образли ифодаларда рамзийлаштиради.

Бу илм ўз мувозанатини йўқотган одамлар хулқини тарбияга келтиради, мукаммалликга етмаган хулқни мукаммал қиласи ва мувозанатда бўлган одамлар хулқини шу мувозанатда ушлаб туради. Бу илм тананинг саломатлиги учун ҳам фойдалидир, чунки тана касал бўлга рух ҳам сўлади, тана тўсиққа учраса, рух ҳам тўсиққа учрайди. Шунинг учун овозларнинг таъсири билан руҳни соғайтириш ёрдамида тана соғайтирилади.

Одам Ато билан момо Ҳаво жаннатдан қувгин қилингандаридан сўнг жуда қийинчилик билан ҳаёт кечира бошлаган эканлар. Жаннат неъматларидан маҳрум бўлган одам Ато куни бўйи овга кетар экан. Момо Ҳаво эса эгизак фарзандлари билан уйда қолар экан. Ҳасан Ҳусанлар жуда ийғлоқи, инжиқликни кўп қилганларидан момо Ҳаво уларни овитолмай ўзи ҳам чақлоқларга қўшилиб йиғлаб ўтирас экан. Шундай кунларнинг бирида истиробда ёнган момо Ҳаво қалбига бир илоҳий оҳанг кириб келибди. Эгизакларни овутиш мақсадида худога қараб нола қилибди. Унинг лабларидан унган “оллоҳ” сўзи илоҳий бир оҳанг ва наво билан онанинг юрагидаги меҳр бирга йўғрилиб аста-секин куйлай бошлабди:

Отангиз овга кеттиё,

Болажонларим алла.

Бўлинг сиз ҳам март ўлон,

Дилбандларим алла.

Бундай навони эшитган чақалоқлар аста-секин мудраганча ухлаб қолган эканлар. Ана шундан бери ҳар бир она ўз фарзандини аллалаб ухлата бошлаган экан. Чунки бундай илоҳий қўшиқни тинглаб улғайган фарзанд қалбida ёмонлик, ёвузлик каби иллатлар бўлмас экан. Шундай экан фарзандларимизга мусиқий таълим бериш уларни ахлоқий тарбиясини амалгам оширишда муҳим рок ўйнайди.

Шарқ Арестотели Абу Наср Форобий “Имодали илм” номли рисоласида “Бу фан шу маънода фойдалики, кимнинг феъл-автори мувозанатини йўқотган бўлса тартибга келтиради, камол топмаганларни

камолотга етказади ва мувозанатда бўлмаганларнинг мувозанатини сақлайди” деб ёзган эди.

Мустақил Ўзбекистоннинг порлоқ келажагини бунёд этувчи, ватан истиқболи учун ўз улушини қўшувчи ҳар бир инсон маданий ва маънавий жиҳатдан бой, руҳан гўзал бўлиши керак. Озод юртимизнинг равнақи ва келажаги ёшларга боғлиқ. Бунда албатта, оила, боғча, Бошланғич таълим муассасаси ва Бошланғич таълим муассасасидан ташқари муассасаларининг роли бекиёсдир. Шахснинг ривожланишига салмоқли ва самарали таъсир кўрсатадиган маданиятини юксалтирадиган муҳим омиллардан бири – мусиқий таълим-тарбия ҳисобланади. Чунки мусиқа кишини хушфазилатли, самимий, зийрак, кўнгилчан, юксак ахлоқий фазилатли ҳамда маънавий маданият эгаси бўлиб етишишига ёрдам беради.

Инсоннинг камолотга етишишида мусиқанинг бағоятда қучли таъсири фақат шу кунларда эмас, балки одамзод тараққиётининг барча босқичларида яққол намоён бўлиб келган. Бой мусиқий меросимиз, мақомлар ва халқ қўшиқлари бир неча асрлардан буён халқни маънавий жиҳатдан юксалтиришдек олийжаноб вазифани бажармоқда.

Тарих сабоқлари шуни кўрсатадики, мусиқий тарбияни инсоннинг болалик чоғидан бошлиш лозим. Дарҳақиқат, инсон ҳаётини қўшиқсиз тасаввур қилиб бўлмайди. Мусиқа санъатининг ахлоқий-эстетик тарбиядаги тўғри ҳис этиб, унинг ёш авлодни тарбиялашдаги аҳамиятини кенг тарғиб қилиш керак. Бу заминда халқимиз яратган наволардан тортиб, ҳозир ёзилаётган санъат асарларгача ахлоқий гўзаллик учун, турмушдаги юксак ғоялар учун, ҳаёт тарзимизга ёт бўлган иллатларни фош қилиш учун хизмат қиласди.

Ажойиб шифокорларни ҳам кўпчилик танимаслиги мумкин, аммо битта яхши қўшиқ, яхши ижрочи ҳаммага дарҳол танилади. Инсон қалбини кучли эмоционал туйғулари муайян ҳолда рўёбга чиқади. У теварак-атрофдаги кишиларнинг дарҳол диққатини тортади. Шунинг учун ҳам

шоирнинг ҳароратли шеърлари, санъаткорларнинг дилдан айтган монологи, созанданинг сел қилиб оқизувчи куйи тингловчининг диққатидан четда қолмайди.

Ўзбек мусиқа санъатининг илдизлари жуда қадимийдир. Тарихий маданият ёдгорликларининг тасдиқлашича, Ўзбекистон худудида Ўрта Осиё ҳалқларининг аждодлари яратган қадимги цивилизация мавжуд бўлган. Эрамиздан олдинги IV асрда Искандар Зулқарнай Ўрта Осиёни забт этганда юнонлар аждодларимиз бўлмиш суғдийлар, бақтрияликлар ва хоразмийликларнинг бой мусиқа маданиятидан ҳайратда қолганлар. Уларнинг машшоқ хонандалари аждодларимизнинг ажойиб ва дилкаш қўшиқ ва куйларини, юксак ижрочилик санъати, шунингдек, хушнаво турли чолғу асбобларини ўрганиб, ўзларининг мусиқа маданиятини бойитганлар. Натижада айрим чолғу асбобларимиз Европа ҳалқлари маданиятида қўлланиб, янги кўриниш ва номланишда тарқалган. Ўзбек ҳалқининг ўз илдизлари билан мусиқа мероси монодиянинг барча хилма-хил жанрлари ҳамда бой тасвирий воситалари билан бизнинг кунларимизда ҳам янграмоқда.

Бугунги “Таълим тўғрисида”ги Қонун ҳам “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури”да ҳам Бошланғич таълим муассасасигача бўлган ёшлиқдаёқ болаларга мусиқий таълим берила бошлайди. Бундай ёшда кичик гурухларданоқ мусиқадан ҳиссий таъсирланишни тарбиялаш, мусиқани диққат билан тинглаш кўникмаларини ҳосил қилишдан бошланади. Турли шаклдаги мусиқа асарларига қизиқиш, уларни тинглашга иштиёқ уйғотиш, мусиқадаги ўзгаришларни сезиш, товушнинг баланд-пастлиги, икки-уч хил чолғу асбобларининг темпларини фарқлаш, турли ритмларни ифодалаш, таниш қўшиқ ва пессаларни тинглаш қобилияти ва малакаларни тарбиялаш, ашула айтишга, куйчанликка эътибор бериш, мураккаб бўлмаган қўшиқларни соғ оҳангда айтиш, жамоа бўлиб қўйлаш малакасини ва кўникмаларини таркиб топтириш, оддий гимнастик рақс ва образли ҳаракатларни

ўргатаётганда мусиқа ва ҳаракат бирлигига риоя этишларига диққатини қаратиш каби кўникмаларни ҳосил этиб борилади.

Ҳозирги кунда мусиқавий тарбиянинг асосий мақсади келажак авлодни маънавий бойлик, ахлоқий поклик ва жиймоний баркамолликни ўзида мужассамлаштирган, гармоник ривожланган кишилар бўлиб этиштиришни ўз олдига мақсад қилиб қўяди. Умумтаълим ҳамда бошланғич таълим муассасасиларида олиб бориладиган барча тарбиявий ишлар бу олийжаноб фазилатларни ёш авлодга боғча ёшидан бошлаб шакллантиришга қаратилган. Таълим муассасаларида амалга оширилаётган тарбиянинг муҳим қисми эстетикадир. Мусиқавий тарбия эса эстетик тарбиянинг таркибий қисми ҳисобланади.

“Мусиқа, - деб ёзган эди В.Сухомлинский - тафаккурнинг улкан манбаси. Мусиқа тарбиясиз боланинг мукаммал ақлий ривожланишига эришиб бўлмайди!”. Шундай экан, мусиқа боланинг ахлоқий-эстетик ва гоявий-сиёсий тарбияси учун муҳим восита ҳисобланади. Мусиқа машғулотлари жараёнида бола ҳаётий воқеликни мусиқавий образлар орқали идрок этиб боради. Болалар ёшига мос мусиқа асарлари ўқувчиларда унутилмас таассурот қолдиради, уларнинг руҳий дунёсини бойитади. Боғча шароитидаги мусиқавий тарбия бадиий адабиёт ва тасвирий санъат билан узвий боғланган ҳолда амалга оширилади. Ашула айтиш, турли жанрдаги мусиқа асарлари, хусусан мазмунли чолғу асарларини тинглаш, мусиқавий ўйинлар билан шуғулланишҳ ва рақсга тушиш жараёнида мусиқа машғулотлари ва бадиий сўз кўпинча боғланади. Бола бадиий образларни ёрқин тасаввур этиш ва чуқур идрок қила олиши учун тасвирий санъат асарларидан унумли фойдаланишади. Айниқса, айрим мазмунли мусиқа асарлари тинглашда ёки куйланадиган қўшиқ мазмунидан болалар онгига ҳосил бўладиган тасаввурларни янада бойитиш ва конкретлаштириш мақсадида асар мазмунига хос бадиий суратлардан фойдаланиш ҳам яхши натижа беради. Турли услублардан фойдаланиб ўтқазилган ҳар бир мусиқа машғулоти ўқувчиларда бадиий эстетик завқ уйғотади, уларнинг ҳис -

туйғуларини ривожлантиради. Бундан ташқари мусиқавий үйин ва пастанофкалар, рақслар болаларда ритм туйғуси, чақонлик ва ҳаракатчанкил малакаларини ривожлантиради ҳамда қоматини тұғри үсишида ёрдам беради. Аниқ фанлар дарсларидан, масалан, математика, физика, химия машғулотларида үқувчиларнинг күпроқ абстрапт фикрлаш қобиляти ва мантиқи хотира кучи үсиб борса, санъат машғулотларида эса уларнинг образли фикрлаш ва образли хотираси яхши ривожланади. Бу ҳар иккала психологик хусусиятларнинг параллел ривожланиши учун муҳим аҳамият касб этади.

Хүш болага мусиқа тарбияси беришнинг асосий вазифалари нималардан иборат. Шуни қайт этиш лозимки, мусиқа машғулотларининг олдига қўйилган ҳар қандай педагогик мақсад ва вазифаларни амалга ошириш учун энг аввало, боланинг бир қанча компонентдан иборат мусиқа ўқув қобилятини тинмай ўстириб бориш шарт. Мусиқа ўқув қобилятини асосан қўйидаги мусиқа турларидан иборат бўлади. Мусиқа уқуви (мусиқа товушлари баланд-пастлиги ҳис этиш қобиляти), темп уқуви (мусиқа товушларининг бир биридан фарқ қиласига ўзига хос усулларини ажрата билиш қобиляти), ритм туйғуси ва мусиқа хотираси.

Болаларнинг бу психологик қобилятлари мусиқавий тарбиянинг барча элементларини амалга ошириш жараёнида мунтазам амалга ошириб ривожлантириб борилади.

Ўқувчиларга мусиқа таълимини бериш қўйидаги вазифаларни ўз ичига олади:

- 1) Боланинг мусиқага болган қизиқишини ошириш;
- 2) Мусиқа асаллари билан таништириш жараёнида болаларга эмоционал ҳис-туйғулар ҳосил этиш йўли билан уларнинг мусиқа ҳақидаги тасаввурларини бойитиб боориш;

3) Болаларни оддий мусиқа тушунчалари билан таништириш, мусиқа тинглаш, ашула айтиш, мусиқа билан ҳаракат, рақсга тушиш ва болаларнинг оддий мусиқа асбобларида куй чалиш қобилятини ҳосил қилиш.

4) Болалар овозини асраб тарбиялаш, ашула айтишнинг элементар кўникмаларини ҳосил қилиш, қўшиқларни содда, равон, эркин, табиий ва ифодали қўйлашга ўргатиш;

5) Мусиқа асарларидан таъсирланиш, шу асосида болаларга мусиқавий дид ва бадиий муҳокама юритиш малакаларини ривожлантириш;

6)Турли мусиқа машғулотлари жараёнида импровизация қилиш мақсадида бадиий образни ўйин ва ашулалар воситасида ифода этиш, маълум мусиқавий темпда янги ўйин ўйлаб топпиш;

7) Мусиқавий тарбия машғулотларини Бошланғич таълим муассасаси ҳаёти билан боғлаш, бошланғич таълим муассасасида ўтказиладиган турли машғулотларда ва маросимларда ўрганилган куй ва қўшиқлардан кенг фойдаланиш, турли байрам кечалари, концертлар уюштириш воситасида мусиқа ажралмас йўлдош эканлиги ҳақида тушунча ҳосил қилиш.

8)Бошланғич таълим муассасасигача ва умумтаълим бошланғич таълим муассасасида олиб бориладиган мусиқа машғулотлари асосан ашула айтиш, мусиқа тинглаш, мусиқали ритмик ҳаракатлар ва болалар ёшига мос бўлган чолғу асбобларида оддий куйлар чалишни ўргатишдан иборат.

Мусиқа машғулотини ташкил этиш учун ҳар бир Бошланғич таълим муассасаси ва болалар боғчаларида алоҳида зал ажратилади. Зал кенг, ёруғ, қуёш тушадиган томонда бўлмоғи лозим. Болаларнинг мусиқий қобиляйтларини ривожлантиришда залнинг жиҳозланиши, гигиеник талабларга жавоб беришига алоҳида эътибор берилади. Залга мусиқа машғулотларига керакли бўладиган барча жиҳозлар қўйилади. Масалан, деразаларнинг пардалари, деворларининг ранги очик бўлиши, гуллар, президентимизнинг портрети, болалар сонига яраша стуллар, гиламлар,

музиқа асбобларидан пианино, рубоб, доира ва бошқа асбоблардан намуналар, радио, телевизор, магнитафон, проигровател, қўғирчоқ театри учун ширма қўйилади. Зал тоза, озода, ҳар бир машғулотлардан олдин поли нам латта билан суртилиб, шамоллатишади. Болалар ўйинчоқлари, музика асбоблари ҳам болалар олиши учун қулай бўлган гигиеник талабга жавоб берадиган бўлиши лозим. Болалар ҳам машғулотга енгил, оёқларида чешкалари билан кийиниб келишлари шарт. Залнинг жиҳозланиши ҳар бир байрамнинг, машғулотнинг, кўнгил очиш соатларининг мазмунига қараб ўзгартириб турилади.

Музика болага ҳаётининг биринчи ойларидаёқ таъсир этувчи санъатdir. Мусиқанинг эмоционал таъсири бошлангич жавоб ҳаракатларининг пайдо бўлишига имкон беради. Бу ҳаракатларда музикага бўлган қобилиятларнинг аста-секин шаклланиш асосларини кўриш мумкин. Болаларнинг бу йўналишдаги ўсишлари муваффақиятли амалга ошиши учун музика тарбияси бўйича ишлари мусиқанинг хусусиятини ҳамда болаларнинг ёш имкониятларини ҳисобга олган ҳолда ташкил этиш лозим.

Музика машғулоти 6 та қисмдан иборат бўлади:

1.Кириши қисми.

2.Мусиқа тинглаш.

3.Куйлаш.

4.Мусиқали рақслар.

5.Мусиқа жўрлигида ҳаракатли ўйинлар.

6.Якуний қисм.

Мазкур машғулот болалар боғчаларида ташкил этилади. Бу юқоридаги қисмларнинг ўрни алмаштирилмайди. Чунки болаларнинг ўзлаштириши музикий ривожланиши ҳисобга олинган. Машғулотнинг кириш қисми болаларда тетиклик, ғайратлилик, масъулиятни сезиш ҳиссини ҳосил қиласди. Бу музика садоси остида юриш, енгил чопиш, қуш ва ҳайвонлар ҳаракатига

тақлид қилиб юриш каби ҳаракатлар бажартирилади. Яна тинч юриш билан ўз стулчаларига ўтиришади.

Мусиқа тинглаш қисмida болалар диққати қайта тўпланади. Мусиқа тинглатишнинг асосий усулларидан бири: асарнинг мазмуни ва характерини, уларнинг қандай ижро этилишига кўра аниқланади. Хорми ёки солист куйляптими, вокал мусиқасими ёки чолғу мусиқаси жаранглайптими, грамафон ёзувими ёки жонли ижроми ва ҳоказолар. Ўрта, катта гурухлар билан тингланган мусиқа ҳақида суҳбатлар уюштирилади, оғзаки тушунтирилади, мусиқанинг ҳаётий ҳодисалар билан алоқасини қайд қилиш жуда муҳимдир.

Тарбиячи болаларга эшиттирадиган мусиқа асарлари ҳақида тўлиқ тушунча беради. Масалан, мусиқанинг номи, мазмуни, характери, неча қисмдан иборатлиги. Тушунтиришдан кейин эса эшиттирилган мусиқа асарининг мазмуни болалар эсида яхши қолади. Ундан кейин эшиттирилган мусиқа ҳақида болалар билими аниқланади. Яъни болалар ёшига қараб саволлар берилади. Эшиттирилган мусиқа таҳлил қилингандан сўнг куйлаш қисмiga ўтилади.

Дастур вазифалари бўйича малакаларнинг шаклланишини назарда тутади. Буларнинг барчаси репертуарни ўрганиб боришга мувофиқ мураккаблашиб боради. Булардан ташқари болада қўшиқчилик ижодини ҳам ўстириш лозим. Ашулачилик овози, мусиқа қобилиятини ўстириш лозим.

Қўшиқ куйлаш қисмida олдин ўрганилган қўшиқлардан бир-иккитаси такрорланади. Бу вақтда болалар тик туриб айтиш қоидаларига риоя қилишлари керак. Чунки тик туриб айтганда болаларнинг тўғри нафас олиб, уни сарфлашлари осон бўлади, кейин янги қўшиқни ўрганишга киришилади. Янги қўшиқнинг мазмунини тушунтиришдан олдин тарбиячи суҳбат методини қўллайди, яъни болалар билан суҳбатлашади. Қўшиқнинг мазмунни нима ҳақида, муаллифи ким ва ҳоказолар ҳақида сўрайди. Шундан сўнг тарбиячи қўшиқни куйлаб кўрсатади (Болажонлар қўшиқ сизга ёқдими?

Бўлмаса, ҳозир сизлар билан бу қўшиқни куйлаймиз). Кейин қўшиқнинг бир бандини мусиқа жўрлигига ўргатади. (Болажонлар, мана қўшиқни ҳам ўрганиб олдик, кейинги машғулотимизда қолган қисмларни ўрганамиз. Энди эса рақсга тушамиз).

Худди қўшиқни ўрганиш жараёнида бўлганидек, ритмика бўйича ҳам репертуарни аста-секин ўрганиш лозим. Қўшиқлар, ўйинлар, рақслар, айниқса энг мураккабларини назарда тутади. Шунингдек, ҳар бир боланинг ёш хусусиятлари ва индивидуал имкониятларини ҳисобга олади. Ритмик ҳаракатларни ўрганишда тарбиячи фақат кўрсатишдангина эмас, балки образли формада қисқа, аниқ, кўрсатмалар формасидаги сўзлардан ҳам фойдаланилади. Аввало мусиқа яхши ижро этилади, сўнгра ўйиннинг қисқача баёни берилиб мусиқа яхлит ижро этилади, шундан сўнггина болалар ўйинни ижро этишга киришадилар. Ундан кейин мусиқа жўрлигига бирорта ҳаракатли ўйин ижро этилади. Масалан, “Сичқон ва мушук”, “Қуёш ва ёмғир”, “Айик ва болалар”, “Ким жойини тез топади?” кабилар. Машғулотнинг ҳаракатли ўйин билан тугалланишининг сабаби машғулотнинг охири қизиқарли тугайди ва келгуси машғулотда болалар янада фаоллашади.

Сўздурки ниишон берур ўликка жондин,

Сўздурки берур жонга хабар жондин.

Инсонни сўз айлади жудо ҳайвондин,

Билким гуҳари шарифроқ йўқ ондин.

Алишер Навоий

2.2. Бошланғич синфларда ўқувчиларини рақс санъати билан

таништириш

Рақс санъати – ифодали санъат тизимида мухим ўрин тутади. Рақс қадим замонларда вужудга келган бўлиб, даставвал у майший турмуш билан боғланган ов, жанг, эътиқод тимсоллари эди. Рақс қадимги одамларни бирлаштиришга, уюштиришга ҳисса қўшган бўлиб, унинг бу хусусиятлари бугунги кунда ҳам халқ рақсларида сақланиб қолган.

Рақс ихтисослашган бадий фаолиятнинг нозик ва мураккаб кўринишига, касб-корига айланган бугунги кунда у санъат турлари билан ҳамкорликда амал қиласди. Рақс мусиқасиз намоён бўла олмайди. Мусиқа рақс тўқимасидан жой олиб, унинг ҳис-туйғусига таъсир этиш тизимини белгилаб беради. Рақс санъати театр билан ҳам чамбарчас боғлиқ, у томошали театр санъатининг мухим белгиларини ўзида мужассамлаштирган ҳолда бадий қиёфалар яратади. Рақс учун инсон танасининг майин, эгилувчанлиги асосий омилдир. Рақсни инсон танасининг мусиқавий ифодали ҳаракатлари санъати дейиш мумкин, зеро, инсон танасининг рақс воситасида нафис, майин ҳаракатини ифодалаш имконияти унинг бадий қиёфаси, “тили” асосидир. Мусиқа - товушлар оҳангдорлиги бўлса, рақс - бу оҳангдор ва қоидалашган ҳаракатдир. У оҳангли ва қоидали ҳаракатлар воситаси орқали инсон ички дунёсини, унинг энг нозик ва чуқур кечинмаларини акс эттиради. Рақсда ифода усбун даражада номоён бўлади. Тасвирий томон унга буйсунади. Тасвир рақсда имо-ишора кўринишида акс этади. Имо-ишора санъати мустақил мақомга ҳам эга бўлиб, рақс тўқимасига узвий боғланади. Рақсда имо-ишоранинг ортиқча ўрин олиши рақснинг эстетик имкониятларини, баъзан рақс қиёфалигини пасайтиради.

Ҳозирги замон рақси бир неча кўринишларига эга; халқ ва базм рақслари, сахна рақслари, акрабатик, вазнли, имо-ишорали рақслар ва бошқалар. Халқ рақслари бир вақтнинг ўзида ҳам санъат тури, ҳам фаолият

тури тарзида номоён бўладилар. Саҳна рақсларида баъзан тасвирий томон ҳам алоҳида аҳамият касб этади.

Европа рақс санъатининг олий кўриниши балет рақси ҳисобланади. Балетда рақс театр ва драматургия (либиретто) билан таркибий бирликни ташкил этади. Балет бир вақтда ҳам санъат тури, ҳам саҳна асаридир. Балет бир бадиий қоришманинг энг мураккаб хили ҳисобланади ва унда мусиқа ҳамда рақс таъсир қути мужассамлашган бўлади.

Рақс инсон танасининг мусиқий ифодали ҳаракатлари санъати дейиши мумкин, зеро, инсон танасининг рақс воситасида майин-нафис ҳаракатини ифодалаш имконияти ва қоидалашган ҳаракатдир.

Рақс санъати энг қадимий санъат турларидан бири ҳисобланиб, жаҳондаги деярли барча халқлар санъатининг бобокалони бўлиб, жуда қадимий ва бой анъаналарга эга. Рақс санъати инсонда грация, мусиқийлик ва саломатлик каби бебаҳо фазилатларни тарбиялайди, шунингдек, психологик жиҳатдан қараганда гўзаллик ва мукаммалликни кишида рухлантиради. Рақс санъати ва мухлислари мусиқани шумчаки юзаки эмас, балки юрак-юракдан ҳис этиш, унинг ҳиссий моҳияти ва ритмик асосларини чуқур тушуниш, идрок этиш йўлида тарбияловчи муҳим омилдир.

Рақс санъати ёшларни мусиқани чуқур ҳис этиш, мусиқа оламида яшаш, мусиқа тўлқинларида “сузиш” санъатини эгаллайдиган юксак дидли бўлиб эришадилар. Ўсмир ва катта ёшларда бўлганидек болалар рақс ҳаваскорлик тўгаракларида ҳам иш энг аввало қобилятли болаларни танлаб олиш, уларда рақс санъатига самимий меҳр-муҳаббат уйғотищдан бошланиб, таълим-тарбия босқичига ўтилади. Болалар рақс ҳаваскорлиги тўгараги жанр ва услубига кўра турлича бўлади: европача классик тўгараги, ўзбек халқ рақс тўгараги, фольклор ансамли ва ҳоказо. Тарбия усуллари ҳам шунга қараб белгиланади:

1. Рақс этикаси - бошмасала бўлиши керак. Рақс тўгарагига жалб этилган ҳар бир қатнашчи, ҳар бир ҳаваскор ўзининг шу даргоҳга қўйган дастлабки

қадамлариданоқ - бу эркинлик, покизалик, нафосат эканлигини чуқур хис этмоғи керак. Бунинг учун ҳар бир бола тұғарал машғулотларига келишидан олдин ювиниб тараниши, озода кийиниши, ташқи күриниши жиҳатдан ҳавас қиларлық даражада бўлиши лозим. Рақс билан шуғуланаётган болаларда пайдо бўлаётган қизиқишлиар ва сифат ўзгаришини кўрган ота-оналар ҳам бунга ҳайрихоҳлик кўрсатиб, уларга нафосат тарбияси руҳида тарбиялаш жараёнида амалий ёрдам кўрсатишлари керак.

2. Рақс санъатига бўлган қизиқишини уйғотиши, кучайтириш мақсадида тұғарал қатнашчилари ўртасида рақс ижодкорлари, унинг жонкуяр ўқитувчи, рақс усталари ва тарбиячилари ҳақида машғулот, сұхбатлар ўтказиш, рақс намоёндалари билан таништириши, учрашувлар ташкил этиши мақсадга мувофиқдир. Тұғарал қатнашчиларига рақс ниҳоятда ўта нозик санъат тури эканлигини, унга жуда катта маҳорат, меҳнат талаб қилинишини тушунтириш лозим.

Ҳаваскорлик рақс санъатида ижодкорлик масаласида алоҳида ижодкорлик масаласига алоҳида эътибор бериш керак. Токи ҳар бир ҳаваскор, рақс санъати тұғараги фақат маълум ҳаракатнинг қайтариғидан иборат бўлмай, балки ҳақиқий ижод маскани эканлигини англасинлар, қалбидан хис этсинлар. Профессионал санъатда ҳам, ҳаваскорлик жабҳасида ҳам санъаткорларимиз мислсиз бой анъаналаримизга, ҳаракат, усул, услугубларга эга бўлган классик меросни ўзлаштиришга алоҳида этибор бериб келганлар ва хайрли ривож топмоқда. Худди мақом санъати ва миллий архитектурада бўлгани каби, ўзбек классик ва фолтлор рақс санъати ҳам мислсиз жилва, нафосат, қочирим ва ифода услугубларига бойки, уларда чуқур, ўзлаштирмай туриб, рақс санъати ривожлантириш ҳақида гап бўлиши мумкин эмас. Бироқ Тамарахоним, Мукаррама Турғунбоева, Қундуз Миркаримова, Розия Каримова, Галия Измайлова, Исоқхон Оқилов каби етакчи санъаткорларимизнинг фольклор ва классикани чуқур эгаллаганликлари ва мислсиз хазина тажрибалари бугунги рақс ҳаваскорлари учун сабоқлар манбаи бўлиб хизмат қилиши мумкин. Болалар

раңс ҳаваскорлиги учун раңс усталари яратган бой маданий мерос ҳамда халқ фольклорлари битмас-тугаммас мавзу, шакл, тузилиш, хусусият ва йўналишлар беради. Улардан фойдалана олиш катта санъат бўлиб, ҳаваскорлик раҳбарларини чуқур изланишларга даъват этади.

Хулоса

Мамлакатимиз мустақилликка әришгандан кейин мамлакатимизда ҳуқуқий демократик давлат қуриш ва жаҳон ҳамжамиятидан ривожланган давлатлар сифатида ўрин олиш вазифаси қўйилди. Албатта юртимиизда жаҳон талаблариға мос келадиган ҳар томонлама ривожланган, ўз касбини пухта эгаллаган, ватанпарвар, фидоий инсонларни тарбиялаб етиштиришда талим муассасаларида ўқитишни янада юқори босқичга қўтариш, унинг тарбия чуқур ислоҳотлар ўтказилмай турибамалга ошириб бўлмаслиги ҳаммага аён. Санъат воситалари орқали Бошланғич таълим муассасаси ўқувчиларини ахлоқий руҳда тарбиялаш, ёш авлодга санъат воситалари асосида таълим-тарбия бериш масаласи ҳар томонлама муҳимдир. Бошланғич таълим муассасаси ўқувчиларини ахлоқий руҳда тарбиялашда санъат воситалари уларнинг дунёқарашларини кенг маънода шакллантириш ва шу билан Бошланғич таълим муассасаси ўқувчиларини буюк алломаларимиз Абу Наср Форобий, Абу Али ибн Сино, Ал-Бухорий, Ал-Беруний, Баҳовуддин Нақшбанд, Аҳмад Яссавий, Улуғбек, Алишер Навоий ва бошқа буюк мутафаккирларининг асарларида санъат масаласи, комил инсонни тарбиялаш ҳақида ажойиб фикрлар мавжуддирҳозирда Бошланғич таълим муассасаси ўқувчиларининг маънавий-маърифий тушунчалари ва шу билан бирга ёшларга ахлоқий тарбияни кенг маънода уларга сингдириш ҳозирги вақтнинг асосий масаласи ҳисобланиб, бу ёшларимизнинг ахлоқий тарбиясини санъат, яъни мусиқа санъати орқали дунё қарашларини шакллантиришни кўрамиз.

Ҳаммамиз биламизки, муомала маданияти Бошланғич таълим муассасасида, умуман ҳамма жойда энг асосий ўринни эгаллаши билан бирга бу инсоннинг зийнати ҳисобланиб, Бошланғич таълим муассасаси ўқувчиларимизни ҳар томонлама дид тушунчаларини янада яхшилашга қаратилган. Ахлоқий тарбиянинг ўзига хос хусусияти ижтимоий онг формаси сифатида ахлоқнинг хусусиятлари билан белгиланади. Унинг асосий

вазифаси ижтимоий манфаатларни биринчи ўринга қўйган ҳолда, ижтимоий ва шахсий манфаатларини гармоник равишда қўшиб олиб боришдан иборат.

Бошланғич таълим муассасаси ўқувчиларида санъат воситалари орқали ахлоқий тизимининг асосий компонентлари, шахс принциплари, ўқувчиларда дунёқараш ғоялари мажмuinи ҳосил қилиш ахлоқий идеалини таркиб топтириш, ўқувчиларни ижтимоий фойдали ишларга фаолиятларини жалб этиш, ёшларнинг билим олиши, болалар жамоаси ҳаётида ахлоқий нормаларни қарор топтириши, ўз-ўзини тарбиялаш процессијасини ташкил этиш, Бошланғич таълим муассасасида ўқувчиларда актив ҳаётӣ позиция таркиб топтириш ва унинг намоён бўлиши учун микроқлим, шарт-шароит яратиш; ўқувчиларда маънавий эҳтиёжлар, қизиқиш тушунчаларини шакллантириш, уларнинг ижобий қобилиятларини жамиятга фойда келтириш нуқтаи назаридан тадқиқ этиш; ўқувчилар ўз-ўзини бошқариш имкониятларидан фойдаланиш; ахлоқий одатларни тарбиялаш шахснинг таркиб топишида энг қийин ва энг муҳим жараён ҳисобланади. Ахлоқий тарбия одатларни таркиб топтиришdir.

Асосий мақсад Бошланғич таълим муассасаси ўқувчиларини санъат орқали ахлоқий тарбиялаш бу ёшларимизнинг ҳар томонлама дунёқарашларини кенг маънода шакллантириш. Ўқувчиларни ахлоқий нафосат жиҳатдан тарбиялашда, уларнинг маънавий эҳтиёжларини қондиришда маданият ва санъатнинг ўрни жуда катта бўлиб ҳисобланади. Бошланғич таълим муассасасида ва Бошланғич таълим муассасасидан ташқари энг асосий ишларимиз уларга ахлоқий тушунчаларни санъат орқали сингдириш – шу билан бирга мусиқий санъат ашула, рақс, хор, чолғу асбоблари, миллий фольклор санъатини ёшларимизга тусунтириш янада мукаммал равишида уларда мана шу энг асосий соҳаларни амалий соҳалар бўйича кенг маънода, чуқур, таъсирчан ўргатиш.

Бошланғич таълим муассасаси ўқувчиларида санъатнинг моҳиятини унинг ҳар томонлама ёшларнинг ахлоқий тарбиясини гармоник равишида

олиб бориши, ўқувчиларни маънавий, марифий, ахлоқий тарбиясини шаклланишини кўрамиз. Ҳозирги вақтда ўқувчиларни умуминсоний тарбиялашни ташкил этишдаги характерли хусусият унинг илмий равища ишлаб чиқилган дастурига мувофиқ амалга оширишдан иборат. Ўқувчиларга тарбиянинг мазмунини бойитиш, Бошланғич таълим муассасаси ўқувчиларини мунтазам равища қатъийлик билан бажаришга интилиш, ишонч ва масъулиятини уйғотиш, уюшқоқликка ўргатиш, ўргатганда ҳам бу оддий турмуш қоидалари одатига айлантиришга ҳаракат қилиш зарур. Ҳозирги ёшларни ҳаётий, ранг-баранг, шиддатли ва жўшқиндир. Ахлоқий билимлар амалиёт билан мустаҳкам боғлиқ бўлибгини қолмай иш ҳатти-ҳаракати учун ҳам қўлланма бўлиб хизмат қилиши зарур. Дунёда инсонни ахлоқий тарбия ва унда асосий буюк хислатларни ҳар томонлама яқин мужассам қиласиган бу – санъат албатта. Санъат келажак ёшларимизни ҳар томонлама кенг маънода уларни маданиятини муомилаларини шу билан оиласда, Бошланғич таълим муассасасида, жамоатда ўз фаолиятларини ижобий йўналтиришлари ва ривожлантиришлари мумкин. Буни биз ҳозирда ҳар бир ўкув даргоҳида қўришимиз мумкин. Тарихда ҳар бир буюк Ўрта Осиё алломаларимиз Абу Райҳон Беруний, Ал-Хоразмий, Ал-Форобий, Мирзо Улуғбек, Алишер Навоий асарларида ахлоқий тарбияни инсон ҳаётида ижобий ўрин тутишини учратишимиз мумкин.

Бошланғич таълим муассасаси ўқувчиларининг тафаккурини ўстиришда санъат воситаларининг ўрни бекиёсdir. Тафаккур юксак даражада ташкил топган миянинг маҳсулидир. Бошланғич таълим муассасаси ўқувчилари тафаккурини ривожлантириш учун уларда ҳамма вақт системали равища мантиқий тафаккур усулларини таркиб топиши зарур. Ўқувчиларда моддий дунё тўғрисидаги шахсий фикрларни, мулоҳазаларни, мавжуд қарашларни таркиб топтиришда тафаккурни тараққий эттириш мумкин ва шу билан бирга Бошланғич таълим муассасаси ўқувчиларининг таълим-тарбиясини ривожлантириб бориши мумкин.

Бошланғич таълим муассасасигача ва Бошланғич таълим муассасасидан ташқари олиб бориладиган мусиқа машғулотлари бу келажак авлодни ахлоқий тарбиясини шакллантиришдан иборат. Бу билан биз уларнинг эстетик дидларини, маданиятини кенг маънода ижобий томонда бўлишини кўришимиз мумкин.

Мусиқа санъати ўқувчиларнинг тарбиясига жуда катта таъсир этиш билан бирга уларнинг дунёқарашларини, ахлоқий тарбияланганлик даражасининг ижобий бўлишига ёрдам беради. Жажжи болажонларимиз рақсга тушишни, ашула айтишни жуда яхши кўрадилар, бу уларни одоб ва маданиятини ўстиришда, янги ва яхши йўл очади.

Бошланғич таълим муассасаси таълим ўқувчиларини мусиқа тўғараклари – хор, ашула, мусиқа асбоби, миллий фольклор билан таништириш уларнинг кейинги таълим олишларида катта ёрдам беради. Уларнинг манавияти ва дунёқарашларининг ижобий тус олишига ёрдам беради. Ҳозирда ҳам ўтмишда ҳам мусиқа ўзининг жилвакор оҳангি, қалб торларини ларзага солувчи сехрли навоси билан инсон онги ва тафаккурини запт этган, уни юксак фалсафий маънавият эгасига айлантирган. Буюк мутафаккирлар Алишер Навоий ҳамда Абдураҳмон Жомий ҳазратларининг ижодлари ва санъат соҳасидаги асарлари ёшлинистарбиясини ҳар томонлама янада мазмунли бўлишига, уларга буюк тарихимиз буюк мутафаккирларимиз ҳаёт, ижодлари, уларнинг асарлари, рисолалари, санъат асарлари ва санъат тўғрисидаги асарларни ўргатиш ҳам ойли вазифаларимиздир.

ХВ аср жаҳом маънавиятининг буюк сиймоси Низомиддин Мир Алишер Навоий хижрий 844-йил рамазон ойининг 17-куни (1441-йил 9-февраль)да туг‘илган. Алишер Навоийнинг “Мажолис ун нафас”, “Хамса”, “Хайрат ул-аброр” (яхши кишиларнинг ҳайратланиши маъноси), “Фарҳод ва Ширин”, “Лайли ва Мажнун”, “Сабаъи Сайёр”, “Садди Искандарий”, “Махбуб ул-кулуб” ва яна бошқа кўп асарларида санъат, мусиқа, инсонийлик

ҳақидаги асарлари Бошланғич таълим муассасаси ўқувчиларимизни ахлоқан ва маънан бой инсон бўлиб етишишларида катта ўрин тутади. Шу билан буюк алломаларимиз тахаллуслари Навоий – бу жамликнинг энг асосий турларидан ҳисобланиб, севги-муҳаббат, одамийликни куйловчи маъносини англатишини ўзида чуқур мазмун бор.

Буюк аллома Жомий Шоҳроҳ ҳукумдорлиги даврида – 1414-йил 7-ноябрда Нишопур яқинидаги Жом шаҳрида руҳоний оиласида дунёга келди. Жомийнинг буюк асарлари санъат соҳасининг тарбиявий аҳамиятга эга бўлган асарларидир. “Рисолайи мусиқий”, “Нафоат ул-унс”, “Лужжат ул-асрор”, “Лайли ва Мажнун”, “Юсуф ва Зулайҳо”, “Салмон ва Абсал”, “Тархи рубиёт”, “Рисолайи қария” ва бошқа қўп асарлари санъат йўлида ёзилиб, инсонни – Бошланғич таълим муассасаси ўқувчиларининг ахлоқий тарбияси шаклланишига катта ижобий томонларини қўрсатиб берган.

Бошланғич таълим муассасаси ўқувчиларида нафосат тарбиясининг шаклланишида рақс санъати муҳим ўрин тутади. Рақс Бошланғич таълим муассасаси ёшидан бошлаб юқори синф ўқувчиларигача тана саломатлиги, хатти-ҳаракатлар нозиклиги, чиройли қомат грациясига эга бўлишдан ташқари маънан ҳам тоза фикрли, ахлоқан пок инсоннинг шаклланишида муҳим ўрин тутади.

Бунда Тамарахоним, Мукаррама Турғунбоева, Исохон Оқилов, Галия Измайлова ва бошқа қўп рақс санъати усталари ҳаёт-ижодлари, рақс санъати ҳақидаги асарлари бу соҳадаги таълим-тарбияни амалга оширишда муҳим ўрин тутади.

Умуман битирув ишида мен “Бошланғич синфларда мусиқий идрокни ўстиришда мусика тинглашнинг педагогик аҳамияти” бўйича мавзунинг илмийлиги, долзарблиги ҳозирги ёшларимизнинг ахлоқий тарбияларини гармоник равишда тараққий этишда қилинган муҳим амалий ва илмий ишлар тўғрисида ёритиб беришга ҳаракат қилдик.

АДАБИЁТЛАР

1. Ш.М.Мирзиёев Танқидий тахлил, қатъий тартиб интизом ва шахсий жавобгарлик ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қоидаси бўлиши керак. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2016 йил якунлари ва 2017 йил истиқболларига бағишланган мажлисидаги Ўзбекистон Республикаси Президентининг нутқи. // Халқ сўзи газетаси. 2017 йил 16 январь, №11
- 2.Ш.М.Мирзиёев Буюк келажагимизни мард ва олийжаноб халқимиз билан бирга қурамиз. Тошкент “Ўзбекистон” – 2017й.
- 3.Ш.М.Мирзиёев Эркин ва фаровон демократик Ўзбекистон давлатини биргалиқда барпо этамиз. “Ўзбекистон” НМИУ, 2016й.
- 4.Ш.Мирзиёев Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш – юрт тараққиёти ва халқ фаравонлигининг гарови. “Ўзбекистон” НМИУ, 2016 й.
- 5.“Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида” Ўзбекистон Республикаси Президенти Фармони. 1-илова: “2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси”. Халқ сўзи газетаси. 2017 йил 8 февраль сони ва Интернет ресурс: www.lex.uz.
- 6.Каримов И.А. Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёsat, мафкура. - Тошкент, 1996 1-жилд.
- 7.Кадрлар тайёрлаш миллий дастури. Баркамол авлод Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори. -Тошкент, 1997.
8. Умаров. Эстетика. -Тошкент, 1995.
9. Эстетик тарбия асослари. - Тошкент, 1998.Т.Н.Қори-Ниёзий. Ҳаёт Бошланғич таълим муассасасии -Тошкент, Фан, 1970.
10. Муртазо Мударриси Гелони. Маърифат калити, Сарват, - Душанбе, 1992.
11. И.А.Каримов. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолотлари. Махсус курс дастури, - Тошкент, Университет, 1997.
12. Абу Райхон Беруний. Тарвихолар, Жавоҳирот китобидан, -Тошкент, Мерос, 1991.
13. Абу Райхон Беруний. Феруза, Жавоҳирлар ҳақида нақл ва ҳикоятлар, - Тошкент, Абдулло Кодирий номидаги халқ мероси нашриёти, 1993.

14. М.Н.Хайруллаев. Фаробий, -Тошкент, Ўзбекистон, 1991.
15. Абдулаҳад Муҳаммаджонов. Темур ва темурийлар салтанати, Тарихий очерк, Қомуслар бош таҳририяти, 1994.
16. Турғун Файзиев. Мирзо Улуғбек авлодлари, -Тошкент, Ёзувчи, 1994.
17. А.Абдураҳмонов. Улуғбек академияси. Қомуслар бош таҳририяти, - Тошкент, 1993.
18. Ҳайдар Алиқулов. Жалолиддин Давоний. - Тошкент, Ўзбекистон, 1992.
19. Ғайбуллоҳ ас-салом сайди умр. Толибнома (Сени ўйлайман болам), Шарқ нашрёт-матбаа концерни бош таҳририяти, -Тошкент, 1996.
20. С.Мирзааҳмедова. Одоб олтиндан қиммат -Тошкент, Ўзбекистон, 1990.
21. Улфат Маҳкамов. Ахлоқ-одоб сабоқлари, -Тошкент, Фан, 1994.
22. Я.И.Калантаров. Уч халқ ҳикматлари. - Душанбе, Адиб, 1989.
23. Шарифа Абдураҳмонова таржимаси. Тафаккур гулшани, -Тошкент, F.Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, 1989.
24. У.Қорабоев. Ўзбекистон байрамлари. -Тошкент, Ўқитувчи, 1991.
25. Н.А.Ветлугина таҳрири остида. Болалар боғчасида эстетик тарбия. – Тошкент, Ўқитувчи, 1981.
26. В.Сухимлинский. Болаларга жоним фидо. - Тошкент, Ўқитувчи, 1984.
27. Наим Ғаивов. Ижтимоий ҳаёт ва санъат -Тошкент, Ўзбекистон, 1998.
28. М.М.Хайруллаева. Ўрта Осиёда Уйғониш даври маданияти, -Тошкент, Фан, 1994.
29. Анвар Каримов. Инсон зийнати -Тошкент, Ёш гвардия, 1972.
30. М.Имомназаров. Миллий маданиятимизнинг такомил босқичлари. – Тошкент, Шарқ, 1996.
31. Э.Жўрақулов., С.Рахимов. Абу Райҳон Беруний-“Руҳият ва тарбия тарбия ҳақида”. - Тошкент, Ўқитувчи, 1992.
- 32.Я.Шермуҳаммедов. Ятурмуҳаммедов. Хулқ ва муомила маданияти. -Тошкент, Ўқитувчи, 1974.
- 33.Э.Рўзиев. Таълим жараёнида ўқувчилар тафаккурининг ўсиши. - Тошкент, Ўқитувчи, 1980.
34. Сафо Очил. Мустақиллик маънавияти ва тарбия асослари, -Тошкент, Ўқитувчи, 1995.

Дутор сози

- **Дутор** – Марказий Осиё халқлари орасида кенг тарқалған чертиб чалинадиган торли созлардан ҳисобланади. У ўзининг яратилиши ва тараққиёт босқида тарихий шаклланиш жараёнига эга. Шу билан бирга, у ўзига хос шакл ва овоз хусусиятига бой сифатлари ҳамда нафис табиати, нозиклиги билан дилрабо чолғудир.
- Дуторда ижро қилинган чолғу күйлари ва у жўрлигига айтилган ашула оҳанглари замирида Шарқ мумтоз адабиётининг буюк намоёндалари Лутфий, Навоий, Атоий, Бобур, шунингдек, Зебинисо, Увайсий, Нодира ва бошқаларнинг ижодидан илҳом олган лирик – фалсафий мазмун ётади.

■ Ёзма манбаларда дутор биринчи марта XV асрда Ал Ҳусайнининг буюк ўзбек классик шоири ва ғазал мулкининг сultonи Алишер Навоийга бағишлиб яратган “Мусиқий илм ва амалиёт қонуни” рисоласида дутор алоҳида тилга олинади. Унда дуторнинг халқимиз орасида тутган ўрни ва ундан фойдаланиш йўллари баён қилинади. Бу эса Марказий Осиё маданиятининг тараққий этиш даврига тўғри келади. XVII асрда Дарвешали қаламига мансуб “Рисолаи мусиқий” асари яратилди. Олим бу китобида барча чолғу асбоблари қатори дутор тўғрисида ҳам маълумот беради. Шу билан бир қаторда, машхур дутор машшоқлари ҳақида ҳам сўз юритади. Мациевский И.В. Народный музыкальный инструмент методология его исследования. «Актуальные инструмент фольклористике» Л., 1980 143-бет.

- Дутор ҳаётимизга азалдан теран сингиб кетган мусиқа асбобларидан ҳисобланади. Бу чолғудан, асосан, сарой муҳитида кўпроқ фойдаланилган. Сарой ичкарисида ўтказилган маҳсус давраларда санъатсевар аёллар ашула айтиб, рақсга тушиб кўнгил хушлаганлар. Шу боис, дутор кўпроқ аёллар табиатига мос бўлган создир. Дутор такрорланмас, ўзига хос майин, ширали овозга эга чолғу асбоби бўлиб, товушининг ранг-баранглиги ва бойлиги халқларнинг турмуш тарзи, маданияти қирраларини ўзида мужассам этиб, Шарқ халқлари мусиқий тафаккурининг нафис жилоларини ўзида ҳам акс эттирган чолғудир. У ўзбек халқ мусиқа чолғу асбобларининг маликасиdir.

Маълумки, Ўзбекистон мусиқа маданиятида кўчманчи ва ўтроқ халқлар маданиятининг анъаналари хусусиятлари жамланган. Бунда дутор сози асосий роль ўйнаган. Ўзбек созлари ҳақида илк тадқиқот муаллифи Б.М.Беляев фикрича, дутор кўчманчиларнинг икки торли сози ва ўтроқ аҳоли танбури синтезидан ташкил топган. Дутор дастасининг узунлиги, пардалар, айниқса, биринчи вазият (позиция) пардаларининг катта масофада жойлашганлиги танбурнинг таъсиридан гувоҳлик беради

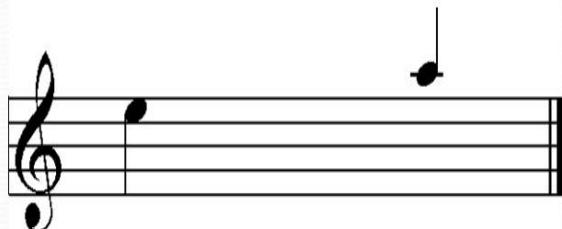
- XX асрнинг бошларида дутор тўғрисида қизиқарли маълумотларни биринчилардан тадқиқ қилган олим Абдурауф Фитрат бўлган у ўзининг “Ўзбек классик мусиқаси ва унинг тарихи” китобида дуторнинг тузилиши, таркибий қисмлари, товушқатори ҳамда мусиқа амалиётидаги ўрни ҳақида қимматли фирмкларни билдиради. Жумладан, “Шашмақомнинг шўъбачаларини, уфорларини ҳамда бутун эл куйларини дутор билан чалиш мумкинdir”-деб ёzádi.
- Ўтмишда ижрочиларимиз томонидан чалинган дутор ҳозиргидек тут дараҳтидан, торлари эса, ичақдан тайёрланган. Дуторнинг турли намуналари мавжуд. Аёллар дутори, эркаклар дуторидан бир озгина фарқ қиласи, унинг косахонаси кичикроқ ва дастаси калтароқ бўлиб унда металл сим ишлатилмаган. Шунинг учун дутор ўта мулойимлик билан чалинади.

- **Дутор** (форсча – икки тор) – ўзбек, тожик, туркман ва уйғур халқлари орасида кенг тарқалган торли-тирнама чолғу асбоб. Дутор коса, даста ва бош қисмдан иборат. Унинг косаси ўйма ёки 8-10 та майда ёғочлар бирлашмасидан эгилтирилиб ясалади. Косанинг усти елимлаб қўйилган тахтачали қопқоқ билан ёпилади. Қопқоқнинг ўртасида кичкина доира шаклида тешикча бўлиб, у товуш хонаси деб айтилади. Дутор дастаси олма ёғочидан ясалади ва унга 13 – 14 ичак парда боғланади. Дастанинг ён томонлари чап қўлнинг эркин ҳаракат қилиши учун силлиқланиб пардозланади. Дастанда 20 дан 24 тагача парда жойлашган. Дуторнинг умумий узунлиги 1200-1300 мм. Айрим турлари 750-800 мм. Дутор дастасининг юқори қисмида қулоқлар ўрнатилган бўлиб улар торларни созлаш учун хизмат қиласи. Торлар қулоқларга ўралиб буралади. Агар тор таранг қилиб тортилса, товуш баландлашади ва аксинча тор бўшашибтирилса товуш пасаяди.

- Ипакдан қилинган икки тор оралиғи квартага созланади. Бу соз керак бўлганда ижрочи ва ашулачи хоҳиши билан турлича баландликда алмаштириш мумкин. Дутор созлар ичида икки товушли мусиқа асарларини эркин ижро этувчи ягона чолгудир.
- 1935 йилдан бошлаб А.И.Петросянц уста Гюнтер билан ҳамкорликда анъанавий ўзбек дуторини таъмирлаш (янгилаш) га киришди. Натижада чалиш учун жуда қулай барча ўзбек миллӣ созлари қаторида янги такомиллашган нота билан ижро қилинадиган мусиқий асарларни ижро этишга мослашган дуторлар оиласи яратилади.
- Дуторлар гуруҳига: прима дутори, тенор дутори, алт дутори, бас дутори ва контрабас дуторлари сингари созлар яратилдики, бу чолгулар якка ҳамда ўзбек ҳалқ чолғу ансамбли ва оркестрлари таркибида кўп овозли мусиқа асарларини ижро этиш имкониятига эга бўлди.
- Демак, қайта ишланган дуторларнинг пардалари кўпайтирилиб овоз диапазони анча кенгайтирилган.

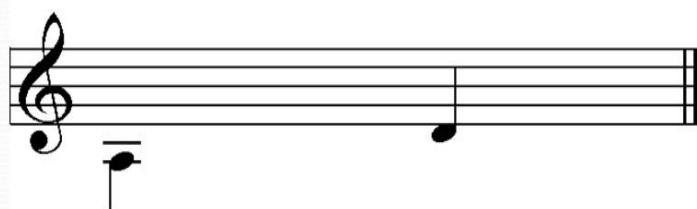
Прима дутори

- **Прима дутори**- икки тордан иборат, энг қисқа даста (гриф)га эга. У юқори оқтавадаги товушларни ижро қилишга мўлжалланган. Ушбу чолғу дуторлар ичида энг баланд ва жарангдор овозга эга. Унинг биринчи тори **ля** ва иккинчичи тори **ми** ҳам иккинчичи оқтава товушларига созланади. Торлари капрондан тортилган. Ноталари скрипка калитидан ёзилади, қандай ёзилса шундай овоз беради. Прима дуторининг торлари ораси соғ квартага интервалига созланади.

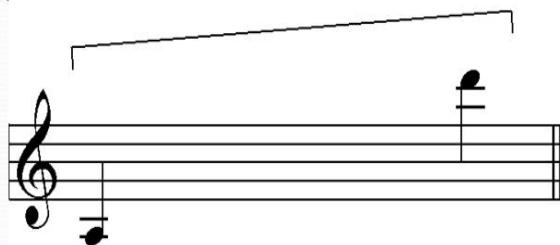

Секунда дутори

- Секунда дутори – янгидан ихтиро қилинган соз бўлиб, ўрта регистр товушқатори баландлигига эга. Ноталари скрипка калитида ёзилади. Унинг иккита тори ҳам ичак (капрон) дан тортилган бўлиб, биринчи тори ре биринчи октава, иккинчи тори эса ля кичик октава товушларига созланади. Торлар ораси соф кварта интервалига teng.

- Овознинг кенглиги ля кичик октавадан ре учинчи октавага

- У оркестрда чолғу асбобларига жўр бўлиш учун, ҳамда болалар мусиқа мактаби ўқувчиларини ўргатишда ишлатилади.

Альт дутори

- Альт дутори- дуторнинг кичрайтирилган тури. Унинг қопқоғи тут ёки арча дараҳидан ясалади. Торлари ичакдан тортилган бўлиб, биринчи оқтавадаги **ми** ва **ля** товушларига созланади. Дастасидаги пардалар ўйилиб храматик ярим тонларга бўлинган. Торлар ораси соф кварта бўйича созланади. Ноталари скрипка қалитида ёзилади ва бир оқтава паст овоз беради.

ёзилиши

эшитилиши

- **Овоз ҳажмий (диапазони) ми биринчи оқтавадан ля учинчи оқтавагача**

• ёзилиши

эшитилиши

- Альт дутори ҳам прима дутори сингари оркестрда мосланган қуйлар ижроси учун якка тартибда, ҳамда оркестрда жўр бўлиш учун шплатилади.

Тенор дутори

- Тенор дутори- қайта таъмирланган ижро учун қулай имкониятлар яратилиб, храматик ярим тонларга бўлинган, ҳалқ орасида ишлатилиб келинаётган, паст ва ўрта регистрдаги овозга эга бўлган икки торли чолғу асбоб. Унинг биринчи тори ля кичик, иккинчи тори эса ре биринчи октава товушларига созланади. Торлар ораси соф кварталарни ишлайди. Ноталари скрипка қалитида ёзилади ва бир октава паст садоланади.

ёзилиши

эшитилиши

- Овозининг кенглиги ля кичик октавадан ре учинчи октавагача.

ёзилиши

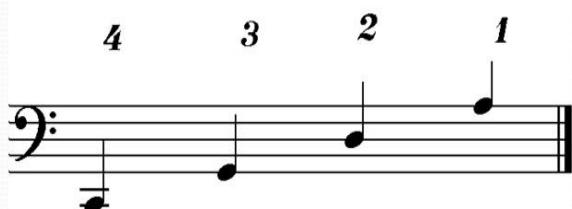
эшитилиши

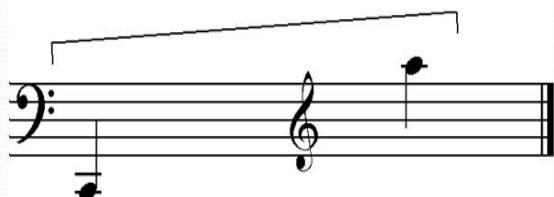
Тенор дуторида мусиқа асарларини жозибали ва ранг-баранг ижро этиш учун барча зарблар жумладан, билак зарб, терма зарб, айланма зарб, тескари зарб, рез (тремоло) каби усусларни моҳирона ижро этиш мумкин.

Бас дутори

- **Бас дутори-** янгидан ясалган соз бўлиб, паст регистрдаги товушларни ижро этишда мослаштирилган. Унинг тўртта тори бўлиб, биринчи тори **ля** билан иккинчи тори **ре** кичик октавага, учинчи тори **соль** ҳамда тўртинччи тори **до** эса катта октавадаги товушларга созланади. Торларининг биринчиси **ля** ичак ёки капрондан, қолган учтаси эса ўрама пўлат симдан ишланган. Торларининг ораси соф квинта интервалига teng. Ноталари бас калитида ёзилади, қандай ёзилса шундай овоз беради.

- **Овоз кенглиги (диапазони)** катта октавадаги до нотасидан иккинчи октавадаги ля товушигача.

- Бас дуторида барча штрихлар (торли чолғу асбобларида мизроб билан чалиш усули) ни чалиш мумкин. У оркестрда якка тартибда қуй чалиш ҳамда бошқа чолғуларга жўр бўлиш учун ишлатилади.

Шундай килиб, барча дуторлар оиласига мансуб чолгулар ўзининг кент хажмдаги овози билан барча ансамбл ва оркестрларда ўзининг муносиб ўрнига эга. Бу созларда миллий куйларимиз билан бир каторда барча миллат куйлари шунингдек, чет эл композиторлари томонидан басталанган ҳар жихатдан мураккаб асарларни ҳам мөхирона ижро этиш мумкин. Бу чолгуларниң мөхир ижрочилари Ориф Косимов, Түргун Алиматов, Абдусаид Илёсов, Бокижон Рахимжонов, Нельматжон Кулабдуллоев, Махмуд Тожибоев, Малика Зияева, Ўқтам Ахмедов каби устозлар дуторларниң ҳалқимиз орасида севиб, ардоқланиб келинишида катта хисса кўшдилар.

Эътиборларингиз учун раҳмат

